

Mainuš, František

Pracovníci ve vlnářství a bavlnářství

In: Mainuš, František. *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, pp. 182-213

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119119>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

PRACOVNÍCI VE VLNAŘSTVÍ A BAVLNÁŘSTVÍ

VÝROBNÍ VZTAHY

V předchozích kapitolách jsme věnovali pozornost ekonomickým stránkám vývoje moravskoslezského vlnářství a bavlnářství. Nyní se pokusíme podat stručný obraz společenských jevů v obou jmenovaných textilních odvětvích. Století 18. bylo pro střeoevropské země přechodným obdobím. Prolínaly se tu ekonomické a společenské formy feudální se silnými zárodky kapitalismu. Progresivní kapitalistické výrobní formy se prosadily nejsilněji v průmyslové výrobě. V ní pak k nejpronikavějším změnám došlo v textilu, který byl v tehdejší době nejvíce rozšířen. Ve své práci „Plátenictví na Moravě a ve Slezsku v XVII. a XVIII. století“¹ jsem sledoval ekonomický a společenský vývoj ve výrobě lněných tkanin. Stejně pronikavý a v mnoha směrech ještě složitější byl vývoj zdejšího vlnářství. Jedině bavlnářství, nově vzniklé odvětví, se vyvíjelo přímočaře ve výrazně kapitalistických tendencích.

Pro poznání složitých ekonomicko-společenských vývojových jevů v přechodném období jsou hlavním faktorem výrobní vztahy. V období přechodu od feudalismu ke kapitalismu měly výrobní vztahy zvláštní osobitý charakter, lišící se podle místních podmínek.

Pro feudalismus bylo typickou výrobní formou řemeslo, v mnoha evropských zemích organizované v cechy. Manufaktury, které byly vývojovým stupněm mezi řemeslnou a tovární velkovýrobou, byly charakteristické pro přechodné období nejen v zemích střední Evropy, ale také v západní Evropě. Pro české země jsou manufaktury znamením formujících se kapitalistických prvků. Manufaktury vznikaly v některých odvětvích v těsném sepětí s řemeslem, prolínaly se s ním, takže se mnohdy ztrácejí hranice mezi oběma výrobními formami. Příkladem toho je plátenictví se svou obvyklou rozptýlenou manufakturoou, která vyrůstala z cechovního i necehovního řemesla. V plátenictví není takřka možno rozlišit, kde končí řemeslná malovýroba a kde počíná rozptýlená manufaktura. Ve vlnářství jsou v tomto směru poněkud jiné podmínky. Výroba suken a jiných vlněných tkanin byla řemes-

¹ Viz výše.

lem městským. Soukeníci a cajkaři byli pevněji spjati s cechovní organizací, která ještě v 18. století byla daleko silnější než ve výrobě lněných tkanin. Většina vlnářských manufaktur náležela k nejvyššímu typu, k manufakturám soustředěným. Mezi řemeslem a manufakturní výrobou byly ve vlnářství vyhraněnější hranice, takže nedocházelo k tak těsnému splývání obou výrobních forem jako v plátenictví.

Na první pohled se zdá, že se ve vlnářství objevily kapitalistické výrobní vztahy teprve se vznikem soustředěných manufaktur až ve 2. polovině 17. století. Bylo by nesprávné se domnívat, že kapitalistické výrobní vztahy se také v 18. století omezovaly pouze na manufaktury. I v řemeslné malovýrobě se vytvořily podmínky, které pomáhaly vzniku a rozvoji kapitalistických výrobních vztahů v lůně soukenických cechů. Poměry v moravsko-slezském vlnářství přinášejí dostatek důkazů k podpoře téze, že kapitalistické výrobní vztahy nebyly omezeny jen na manufaktury. Na druhé straně existence feudálního společenského řádu, v němž vznikaly nové výrobní formy v podobě manufaktur, způsobila, že také ony byly poznamenány některými feudálními rysy, zejména v oblasti výrobních vztahů.

Zárodky kapitalistických výrobních vztahů v řemeslném soukenictví třeba hledat v době největšího rozkvetu cechovních organizací. Cechovní artikule zajišťovaly soukeníkům aspoň formálně jejich živnost, chránily je před ztrátou výrobních prostředků i před vzájemnou konkurencí a konkurencí cechů z jiných míst. Např. jihlavští soukeníci, sdružení v jednom z nejsilnějších cechů toho druhu ve střední Evropě, měli aspoň teoreticky zajištěnou ochranu před cechy z okolních měst a časem dokonce z celé Moravy v tom smyslu, že jen oni směli zhotovovat vojenská sukna určité šířky a kvality.² Jihlavští soukeníčí mistři, stejně jako soukeníci v ostatních moravských ceších, směli mít jen jediný stav (až do roku 1765) a zaměstnávat jen přesně omezený počet tovaryšů a učňů. Avšak ani pak nesměli zhotovovat libovolné množství suken, tolik, kolik jim dovoľovala kapacita dílny a jejich odbytové možnosti. V Jihlavě a také v jiných městech měli cechovní mistři stanoveny maximální hranice výroby. Zboží všech členů mělo nacházet uplatnění na trzích, a proto cechy kontrolovaly a řídily objem produkce. Podle cechovních norem, které se vyskytují ve všech cechovních artikulích soukeníků, měli by mít soukeníčí mistři stejné existenční podmínky. Neměli by chudnout, popř. na úkor spolumistrů příliš bohatnout. Cechovní pořádky však poskytovaly členstvu v zásadě jen teoretickou ochranu před ztrátou výrobních prostředků. Také mezi výrobcem — mistrem a dodavatelem surovin i odběratelem hotového zboží byly vymezeny hranice jejich vzájemného poměru. Mezi soukeníkem na jedné straně a obchodníkem s vlnou a se sukem na straně druhé

² SAB, Gub. I-15-3. Zprávy jihlavské komise z roku 1724.

měl zůstat vztah samostatného řemeslníka, kupujícího si svobodně vlnu, a výrobce, prodávajícího rovněž nezávisle své zboží zákazníkovi, který nabídl nejlepší podmínky.³ Cechovní pořádky obsahovaly normy, jež byly zachovávány tu volněji, onde přísněji. V každém případě však sebestřísnější nařízení nebyla s to srovnat individuální rozdíly mezi mistry a ani je neuchránila před vnějšími vlivy všeho druhu. Některý soukeník byl nadmíru přičinlivý, ovládal dokonale své řemeslo, druhý věnoval více času jiným záležitostem než své dílně, takže jeho živnost upadala. Někteří mistři zchudli v důsledku nemoci své či členů rodiny, byli postiženi neštěstím, požárem apod. Podobných případů, jež měly vliv na postavení toho kterého řemeslníka, byla nekonečná řada. Nebylo možné, aby všichni cechovní mistři, byť je chránily cechovní artikule, normy, zůstali uchráněni od vlivů prostředí a zachovali si stejné výrobní možnosti. Některý soukeník zchudl, ať už bez své viny, či spolupůsobil při ztrátě své výrobní samostatnosti; jinému živnost tak vzkvétala, že si zajistil nejen dostatek provozních prostředků, ale koupil si dům, apod. Každý řemeslník potřeboval k provozu živnosti peníze. Zařizoval-li si nový soukenický mistr dílnu, musel si koupit stav a různé nástroje, m. j. také kolovraty apod. Soukenický mistr musel stále počítat s nákupem surovin, zejména vlny. Nejprůhodnější dobou pro nákup vlny byla doba stříže. Ovšem málokdo z mistrů měl takovou hotovost, aby si zajistil zásobu vlny na celý rok nebo aspoň do příští stříže. Bylo třeba, aby se samostatný výrobce staral o peníze i na rozličné provozní výdaje. Např. musel mít peníze na zaplacení přádláků, pokud vlnu nepředli členové soukeníkovy rodiny, na úhradu poplatků za valchování, barvení apod. Výživa rodiny, plat tovaryšům, daně apod. pohltily nemalou částku peněz, s níž soukeník byl nucen hospodařit do doby, než se mu podařilo prodat hotové zboží. V době rozkvětu soukenických cechovních organizací, v 16. století, bylo málo mistrů, kteří měli tolik peněz, aby kryli výrobní náklady ve svých živnostech. Chtěli-li pracovat, museli si vypůjčovat peníze na nákup vlny. Obchod s vlnou ovládali obchodníci, kteří ji prodávali, ale často ji dávali na úvěr. V každém případě jim soukeníci platili mnohem vyšší ceny, než by je byla přišla vlna koupená z prvé ruky u majitelů ovcí.⁴ Byl-li soukeník zadlužen, musel prodat každý hotový kus sukna co nejrychleji, aby uhradil dluhy, zaplatil úroky a opatřil si prostředky k dalšímu provozu živnosti a peníze na výživu. Také při prodeji vlněných tkanin se mistři setkávali s obchodníky se sukrem, kteří, např. v Jihlavě, byli téměř jedinými odběrateli tohoto zboží. Větší či menší závislost na obchodnících s vlnou a se sukrem soukeníci pocítovali patrně již od počátečních fází tohoto městského řemesla.

³ Srovn. cechovní pořádek jihlavského soukenického cechu z roku 1725.

⁴ Werner, c. d., str. 51.

Obchodníci, kteří poskytovali řemeslníkům vlnu na úvěr, měli jen krůček k dalšímu a pevnějšímu ovládnutí svých dlužníků. Dávali soukeníkům vlnu, kterou tito byli povinni zpracovat a hotové zboží, sukno, museli odvést zase témuž obchodníkovi, který se zpravidla věnoval současně i prodeji vlněných tkanin. Samostatnost takových řemeslníků se tím zmenšila na minimum. V některých ceších bylo přísně zakázáno, aby obchodníci dávali vlnu ke zpracování. Trestům podléhaly obě strany, jak obchodník, který vlnu zadával, tak soukeník, který ji přijal a zhotovoval z ní sukna. Avšak nikde se podobná zařízení z cechovních pořádků nedodržovala. Obchodníci někdy poskytovali vlnu na zdánlivý úvěr. Zadlužený mistr, chtěl-li napříště získat surovinu, musel odvést sukno jedině svému věřiteli, a to za cenu, kterou mu tento určil. V Jihlavě např. tato praxe se zdánlivými úvěry, již se obcházelo rozdávání vlny, byla obvyklým zjevem.⁵

Výrobní vztah soukenického mistra, který dostával vlnu ke zpracování od obchodníka přímo nebo ve formě úvěru a jemuž prodával své výrobky, jako tomu nucen ekonomickými důvody, nebyl již poměrem samostatného výrobce na jedné a dodavatele surovin a zákazníka na druhé straně. Postavení řemeslníkovo se zásadně změnilo. Byl ekonomicky ovládnut obchodníkem, bez jehož surovin a úvěru nebyl s to vést živnost. Takový mistr byl, ač zůstal členem cechu, ve skutečnosti již námezdním pracovníkem. Obchodník byl nákladníkem, v jehož režii cechovní mistr pracoval.

Nákladnický systém se ve vlnářství značně rozšířil. V moravskoslezském prostředí lze jeho počátky stěží najít. *Podle dochovaných pramenů se dá nákladnictví doložit zcela bezpečně již v 16. století.* Desítky chudých jihlavských mistrů pracovalo jen díky tomu, že dostávali vlnu nebo úvěr na nákup vlny od místních obchodníků. Těm také prodávali svá sukna nebo obchodníci jim platili pouze rozdíl mezi cenou vlny a hotovým zbožím. Koncem 16. století došlo ve zdejší soukenické výrobě k nové organizaci, jež měla všechny předpoklady k tomu, aby vznikla rozptýlená manufaktura. V roce 1592 potvrdil císař Rudolf II. ustavení soukenické společnosti.⁶ Jejimi členy byli jihlavští obchodníci s vlnou a se suknem, bohatí měšťané a někteří zámožní soukeníci. Společnost měla za úkol starat se o nákup vlny pro členy soukenického cechu. Jejich výrobky prodávala na trzích doma i v okolních zemích. Nebudeme se podrobněji zabývat osudy a významem této společnosti. V této souvislosti nás zajímají výrobní formy v letech, kdy tato společnost ovládala jihlavské soukenictví. Vlnu z jejich skladů odebírali především chudí soukeníci, kteří ne-

⁵ SAB, Gub. I-15-3. Zprávy jihlavské komise z roku 1724.

⁶ Werner, c. d., str. 63, MAJ, fond soukenictví. Cís. přípis má datum v sobotu po svatém Vítě 1592.

měli prostředky, aby si ji opatřili ve své režii. Je velmi pravděpodobné, že společnost vlnu také zadávala a vyplácela mistrům po odvedení suken rozdíl mezi vlnou a hotovým zbožím. Požadovala, aby mistři zhotovovali taková sukna, jaká potřebovala pro své zákazníky. Mistři nemohli pracovat podle svých zvyklostí, protože byli zcela závislí na přáních společnosti. Soukeníci, kteří se nechtěli vázat na společnost, vedli živnost ve své režii dále a prodávali sukna obchodníkům, kteří ještě zůstali samostatnými. Soukenická společnost z konce 16. století nedosáhla monopolního ovládnutí jihlavského soukenictví jako její nástupyně z počátku 18. století, o níž bude ještě zmínka. Výrobci odváděli společnosti pravděpodobně jen surová sukna. Místní barvíři, valchaři a postřihovači provedli konečnou úpravu ve svých dílnách. Nezdá se, že by společnost ponechala každému soukeníkovi na vůli, aby valchoval a také barvil sukna sám, jak dosud většina samostatných výrobců měla ve zvyku. Šlo totiž o zboží určené jediné pro vzdálenější trhy, které muselo mít aspoň základní společné kvalitativní znaky, především ve vzhledu, barvě apod.

Soukenická společnost se vymykala tehdejší běžně rozšířeným výrobním formám. Provozní kapitál dodali hlavně obchodníci, popř. ostatní její členové. Použilo se ho plně v řemeslné výrobě. Protože většina provozních peněz pocházela od obchodníků, lze mít za to, že v jihlavské soukenické společnosti se akumulovaný obchodní kapitál změnil v průmyslový. Soukeníci zůstali sice členy cechu, avšak pracovali pro společnost jako námezdní síly z jejích surovin a podle jejího přání. Za svou práci dostávali mzdu ať již ve formě peněz, které dostali za sukno, jež „prodali“ společnosti, nebo jež jim bylo poskytnuto v podobě rozdílu mezi cenou odebrané vlny a odvedeného sukna. V běžném nákladnictví byly kapitalistické výrobní vztahy skryty zpravidla pod rouškou „samostatnosti“ řemeslníka-malovýrobce. V jihlavském případě tomu bylo obdobně. Formální „samostatnost“ soukeníků, pracujících pro společnost zůstala zachována. Navíc však struktura a organizační stránka výroby vytvářela některé důležité podmínky nutné ke vzniku manufakturní výrobní formy. Zejména významnou byla dělba práce, při níž soukeník přenechával konečnou úpravu suken společnosti. Zastávám názor, že podnikání soukenické společnosti v Jihlavě na konci 16. století bylo ve skutečnosti rozptýlenou manufakturou, vzniklou a rostoucí přímo z cechovní organizace. Velkorysé podnikání však nemělo naději na úspěch a na vítězství nad silnými feudálními výrobními formami. Je však jedním z prvních dokladů o výskytu kapitalistických výrobních vztahů v českých zemích v tak rozsáhlém měřítku, nepočítáme-li severočeské plátenictví.

Zhoubné následky třicetileté války zpomalily narůstání kapitalistických výrobních vztahů také ve vlnářství. Nejlepším dokladem toho je zase jihlavské soukenictví, jež se po dlouhá desetiletí nemohlo vzpamatovat z ran utrpených ve válce. Ve vnitřním vývoji jihlavského soukenictví lze v té době po-

zorovat utužení cechovní organisace. Zbídačení výrobců vedlo k posílení vlivu obchodníků s vlnou a se sukem a k rozšíření nákladnictví v takovém měřítku, že jen nemnoho mistrů si zachovalo skutečnou samostatnost při provozu svých živností. Ani do počátku 18. století však výrobní forma nedosáhla onoho stupně z konce 16. století v době existence soukenické společnosti. Nákladnictví nepřerostlo přes nejnižší stupeň. Zatím se nevytvořily podmínky, které by dovolovaly přerůstání nákladnictví v manufakturu. Žádný z obchodníků neovládl celý výrobní proces, nýbrž pouze jeho část, tj. tkaní suken. Ostatní zůstávalo sférou zájmů bohatých mistrů, postřihovačů, barvířů, popř. funkcionářů soukenického cechu.

Druhá soukenická společnost v letech 1726–29 byla novým pokusem, který vedl ke změně jihlavského soukenictví v rozsáhlou manufakturu. Tentokrát se společnost neustavila na dobrovolném základě, jak tomu bylo koncem 16. století. Stát přinutil nátlakem jihlavské obchodníky, aby se vzdali nákladnického ponikání a vstoupili do společnosti. Všichni soukeníci bez rozdílu byli začleněni do výrobního procesu bez ohledu na to, zda si to jejich ekonomické poměry vyžadovaly či nikoliv.⁷ Společnost kontrolovala monopolně celou výrobu suken beze zbytku a také jejich prodej. Hodnotíme-li výrobní vztahy v jihlavském soukenictví v době druhé soukenické společnosti, lze je charakterisovat jako výrobní vztahy kapitalistické. Mnozí soukeníci by byli sice za normálních okolností, nebýt násilí ze strany státu, schopni pracovat samostatně, v uvedených třech letech se však z nich stali námezdní pracovníci, kteří byli nuceni nakupovat vlnu pod dohledem společnosti nebo v jejích skladech a za svá sukna dostávali odměnu, která nebyla ničím jiným než mzdou. Ostatní chudší soukeníci, kteří dosud pracovali pro obchodníky ve formě nákladu, stali se rovněž námezdními pracovníky v režii společnosti. Pro některé výrobní úkony, zejména pro konečnou úpravu, měla společnost k dispozici barvírny, valchy a rámy. Měla je pronajaty od soukenického cechu a dokončovala v nich přípravu surového zboží pro trhy. Zvláštností výrobních poměrů v jihlavském soukenictví v době existence společnosti v letech 1726–29 bylo to, že byly vynuceny zásahem státu a že ve výrobních poměrech zůstaly vedle výrobních vztahů kapitalistických silné pozůstatky feudálních poměrů. Po stránce organizační byla jihlavská výroba suken v období druhé soukenické společnosti rozptýlenou manufakturou, která měla některé rysy manufaktur soustředěných. Také ona byla odsouzena k zániku, protože nebyla podložena ekonomickou nutností a nebyly pro ni dostatečně vyvinuté podmínky, nýbrž byla udržována z vůle státu.

⁷ Srovn. výše v kapitole o jihlavském soukenictví.

Po zániku druhé soukenické společnosti se kapitalistické výrobní vztahy neztratily. Dědici společnosti se stali znovu obchodníci s vlnou a suk-
nem. Po dobu aspoň dvou desetiletí jeden z nich, Zebo v. Breitenau, nej-
silnější jihlavský obchodník, ovládl nejen značnou část soukeníků, zmocniv
se prodeje vlny a hotového zboží, ale podařilo se mu zároveň soustředit
veškerou úpravu suken. Pronajal si valchy, barvírny, mandly a v těchto
dílkách prováděl úpravu surového sukna, které mu dodali soukeníci pracu-
jící v jeho režii, a rovněž těch tkanin, jež náležely ostatním obchodníkům.
Pro tohoto obchodníka a ostatních 6—7 menších obchodníků pracovali
jihlavští soukeníci zase, jak před rokem 1726, v nákladě, avšak jejich ekono-
mická závislost se upevnila. Machinacemi ve vedení cechu se dostaly dílny
na úpravu suken do moci zmíněného Zebo v. Breitenau, takže mistři byli
odkázáni na jeho vůli také při úpravě suken.

Již ve 30. letech se v jihlavském soukenictví formovaly zárodky zcela
zvláštní výrobní organisace, později ve 2. polovině století zcela převládnuvší
— výrobního družstva. Soukenický cech počal podnikat ve své režii,
uživ jako provozního kapitálu vlastního jmění. V 70. letech 18. století bylo
utvořeno a státem schváleno soukenické společenstvo. Mistři bez rozdílu za-
nechali samostatné živnosti a pracovali pouze na dodávkách, které jim přidě-
lovala správa společenstva. Všichni byli jeho členy, nedostávali ovšem podíly
z výtěžku. Čistý zisk byl určen pro další investice a rozšíření obchodu s vlnou
a se sukem. Soukeničtí mistři dostávali za svou práci pouze mzdu, tj. rozdíl
mezi částkou za odebranou vlnu a odvedené zboží. Je možno říci, že orga-
nisačně se jihlavské soukenické společenstvo blížilo výrobním družstvům,
jak je známe z pozdějšího období. Zdejší družstevní výroba byla pozname-
nána existencí kapitalistických výrobních vztahů. I když drobní výrobci byli
současně členy společenstva, byli to tedy také „podnikatelé“, bylo jejich
členství pouze formální. V představenstvu byli placení odborníci a pouze
cechovní funkcionáři měli nevelký vliv na chod družstva. Ceny za vlnu a za
hotové zboží a také mzdy stanovil výkonný výbor společenstva podle ce-
nových podmínek na trzích. Naskýtá se otázka, zda jihlavské družstevní
soukenictví bylo manufakturou. Domnívám se, že organisačně byla jihlav-
ská výroba suken zvláštní formou manufaktury. Jako závažný pozůstatek
feudalismu zůstaly ve zdejší družstevní manufaktuře zachovány mnohé ce-
chovní pozůstatky. Družstevní soukenictví existovalo ještě v průběhu 1. poloviny
19. století, aniž se dále vyvinulo ve vyšší stupně manufaktury — v ma-
nufakturu soustředěnou a později v továrnu. Jednou z příčin úpadku jihlav-
ského soukenictví byla konservativnost, čerpající stále z přežilých cechov-
ních tradic. Družstevní manufaktura v počáteční fázi vedla na čas k rozkvětu
jihlavské výroby suken.

Kapitalistické výrobní vztahy se neomezily pouze na jihlavské soukenictví.

Rozšířily se také v mnohých jiných ceších. Bohužel nedostatek pramenů nedovoluje ani v jediném případě sledovat vývoj výrobních vztahů po tak dlouhý časový úsek jako v Jihlavě. Důkazů o existenci kapitalistických výrobních vztahů v řemeslném soukenictví od počátku 18. století je však již dostatek. Podobně jako v Jihlavě, vyskytovalo se v moravskoslezských ceších nákladnictví. Mnozí soukeníci pracovali z nedostatku vlastních výrobních prostředků z vlny, kterou jim dodávali obchodníci, a to za mzdu. Např. v olomouckém soukenickém cechu, čítajícím v roce 1732 32 členů, pouze 13 provozovalo samostatně své řemeslo. Dalších 8 soukeníků bylo plně závislých na obchodnících se sukem. Pracovali pro ně z vlny, kterou jim obchodníci dodávali. Pět vdov po soukenických mistrech uzavřelo své živnosti a 11 soukeníků bylo toho času bez zaměstnání, protože nemělo ani prostředky k vedení živnosti, ani se jim nepodařilo získat vlnu od nákladníků.⁸ Uvedený příklad je důkazem hlubokého rozkladu cechovní pospolitosti. Většina soukeníků již nebyla samostatnými živnostníky. Zchudlí mistři buď vůbec nepracovali, nebo se stali námezdními pracovníky a byli odkázáni na vlnu od obchodníků a na mzdy, které od nich dostávali.

Diferenciace v soukenických ceších je jasným dokladem existence nákladnického systému. Pro nákladníka pracoval jen ten řemeslník, jenž neměl prostředky k nákupu surovin a k provozu živnosti. V ceších bylo málo zámožných mistrů. Mnohem početnější byla skupina soukeníků, jež se živila jen díky nákladnickému podnikání obchodníků. Značné procento tvořili úplně chudí mistři, kteří museli hledat příležitostnou obživu jako nádeníci apod. Např. v roce 1732 ve fulneckém soukenickém cechu bylo 114 mistrů, kteří buď pracovali samostatně, nebo pro nákladníky. Dalších 53 soukeníků se živilo předením, nádenickou prací nebo žebrotou.⁹ V Třebíči na počátku 30. let ze 124 soukenických mistrů plných 43 pozbylo pro chudobu své dílny. Z ostatních pracovali mnozí pro místní obchodníky za mzdu.¹⁰

Zcela obdobné podmínky byly v soukenických ceších na území Rakouského Slezska. V polovině 18. století bylo v knížectví opavském a krnovském celkem 215 soukenických mistrů. Samostatně jich pracovalo jen 125. Ostatních 90 soukeníků přijímalo vlnu od nákladníků. Byli jimi vesměs obchodníci s vlnou a se sukem. Soukeníci jim dodávali hotové zboží a dostávali za ně mzdu.¹¹ V některých soukenických ceších byla většina členů odkázána na práci pro nákladníky. Např. v Krnově bylo 35 mistrů v nákladnickém poměru a pouze 18 dalších mělo tolik možností, aby si udrželi samostatnou

⁸ SAB, Gub. Z-16-3 a. Seznam řemeslníků v Olomouci za rok 1732.

⁹ Tamtéž, Z-16-3 b. Seznam řemeslníků z Fulneku za rok 1732.

¹⁰ Tamtéž, seznam řemeslníků z Třebíče za rok 1733.

¹¹ SAO, Král. úřad 13/54 a. Zprávy královských zemských starších z knížectví opavského a krnovského z roku 1749.

živnost.¹² V Bílsku, největším slezském soukenickém středisku, pracovali pro sebe pouze 104 soukeníci. Dalšíh 176 se živilo námezdní prací, tkajíce sukna pro bílské obchodníky.¹³

Nákladnictví přerostlo v mnoha případech v rozptýlenou manufakturu. Zvláště v průběhu 2. pol. 18. století, když se státními zásahy uvolnilo řemeslné soukenictví z cechovních pout, stalo se podnikání v tomto odvětví vážnou příležitostí pro zámožné obchodníky se sukem, bohaté soukenické mistry a jiné majetné osoby. V Opavě vynikl jako nákladník-manufakturaista obchodník K. Čejke. Po dlouhou dobu pracovali pro něj soukeníci z Opavy a Hradce, někdy také z jiných měst. Nejdříve se spokojoval se zadáváním vlny a od soukeníků odebíral již hotové zboží, které prošlo konečnou úpravou. Později si Čejke vystavěl barvírnu a valchu a soustředil závěrečné operace při výrobě suken, takže soukeníci mu odváděli pouze surové zboží. Získal právo zakládat si sklady a nakonec mu bylo uděleno privilegium pro výstavbu manufaktury.¹⁴ Čejkeho manufaktura se vyvinula z nákladnictví přes rozptýlenou manufakturu v manufakturu soustředěnou.

V Opavě byli další obchodníci, kteří se nespokojili pouhým nákladnictvím, ale svůj vliv rozšířili na celý proces výroby suken. Dávali ve své režii příst vlnu. Přízi tkali chudí soukeníci. Barvení, postřihování a valchování prováděli tiito obchodníci také ve své režii, a to v dílnách v Opavě nebo v nejbližším okolí.¹⁵ Obchodníci přitom nepřestali prodávat vlnu na úvěr za vysoké ceny a odkupovali od svých dlužníků surové výrobky. V Opavě ovládali úplně obchod s vlnou a se sukem. Tento způsob, kdy řemeslník si kupoval surovinu na úvěr a výrobek prodával svému věřiteli, je nazýván kupním systémem. Byl silně rozšířen zvláště v plátenictví. V opavském soukenictví se vyskytoval vedle uvedeného způsobu, kdy obchodník zadával chudému soukeníkovi vlnu, řidčeji přízi, ke zpracování za mzdu. Opavští obchodníci v obou případech ovládali ekonomicky soukenické mistry. Ti z nich, kteří pracovali v kupním systému, byli taktéž námezdními pracovníky. Stálý koloběh — nákup vlny na úvěr a prodej suken za nízké ceny je připoutal k obchodníkům a jen stěží se jim podařilo vymanit se svému věřiteli. Poměr mezi formálně svobodným výrobcem tohoto typu a obchodníkem-věřitelem nebyl ničím jiným než kapitalistickým výrobním vztahem. Kupní systém byl jednou z forem rozptýlených manufaktur. Obchodníci, popř. jiní podnikatelé zpravidla současně prodávali vlnu na úvěr a dodá-

¹² Tamtéž, zpráva krnovského městského administrátora za rok 1749.

¹³ Tamtéž, zpráva těšínského královského staršího o stavu výroby za rok 1749.

¹⁴ IIkA, fasc. 99.

¹⁵ Tamtéž, stížnost opavských soukeníků na místní obchodníky se sukem z 5. dubna 1784.

vali ji také ke zpracování za mzdu. V obou případech měly výrobní vztahy mezi podnikateli a řemeslníky kapitalistický charakter.

Rozptýlené manufaktury sílily zvláště ve 2. polovině 18. století. V některých ceších byl do nich zapojen větší počet členů. Přesný podíl, jaký měly rozptýlené manufaktury v rámci řemeslného soukenictví, nelze vymezit. Ve většině případů není možné rozlišovat např. řemeslníka, který vedl živnost ve své režii, od toho, jenž pracoval v kupním systému. Mnozí soukeníci pracovali nezřídka jistý čas ve své režii a pak z nějakého důvodu byli nuceni po kratší či delší dobu přijímat vlnu od obchodníků. *Kupní systém, popř. jiné formy rozptýlených manufaktur se prolínaly velmi těsně s řemeslnou výrobou. Rozptýlené manufaktury však obsáhly, aspoň na sklonku 18. století, značnou část vlnářské výroby.* Typickou ukázkou rozšíření kapitalistických výrobních vztahů v podobě rozptýlených manufaktur je situace v opavském soukenickém cechu. V roce 1784 bylo v Opavě 81 mistrů. Z nich jen 9 soukeníků pracovalo z vlny, kterou si opatřovali nákupem. Je pravděpodobné, že také z těchto 9 soukeníků si někteří vlnu kupovali na úvěr u některého opavského obchodníka a své výrobky mu prodávali, takže ve skutečnosti nebyli již plně samostatnými živnostníky. Dalších 12 opavských soukeníků bylo zapojeno do rozptýlené manufaktury, označované jako kupní systém. Nakupovali vlnu na úvěr; nekupovali ji však celý rok, nýbrž jen tehdy, když obchodníci byli ochotni odkoupit jejich výrobky. Nejpočetnější však byli opavští mistři, kteří pracovali za mzdu z dodané vlny. Bylo jich 26. Lze je zařadit mezi zaměstnance rozptýlených manufaktur, jejichž majiteli byli obchodníci. Konečně byli v Opavě soukeníci, jimž se nepodařilo nalézt nikoho, kdo by jim poskytl úvěr nebo jim dal vlnu ke zpracování za mzdu. Bylo jich sedm a živili se příležitostným zaměstnáním. Mezi bohatšími opavskými soukeníky byli čtyři, kteří se nespokojili pouze rozšířením svých dílen, v nichž zaměstnávali jako tovaryše 11 svých chudých spolumistrů. Dávali dalším 7 nemajetným soukeníkům vlnu na zpracování. V Opavě se tedy zúčastnili manufakturního podnikání vedle obchodníků také bohatší cechovní mistři, v jejichž režii vedle tovaryšů pracovalo 18 členů místního cechu. Na druhé straně měl cech ve svých řadách 16 mistrů, kteří úplně zchudli a rozmnožili řady městských žebráků.¹⁶

Bylo by možno uvádět další obdobné případy o rozšíření kapitalistických výrobních forem v soukenických ceších. Vyplývá z toho, že rozptýlené manufaktury i nákladnictví se silně rozvíjely. Ač není možné stanovit počet mistrů, kteří zůstali samostatnými živnostníky, a těch, kdož byli zapojeni do některé z rozptýlených manufaktur, lze tvrdit, že druhá skupina byla již velmi početná a rok od roku sílila.

¹⁶ Tamtéž.

Moravské a slezské soustředěné manufaktury ať vlnářské, či bavlnářské měly vesměs jasný kapitalistický charakter. Tu a tam se v nich projevíly některé rysy feudálního mimoekonomického násilí, jak bylo již uvedeno na příslušných místech. V žádné však feudální výrobní vztahy neměly podstatného vlivu na jejich celkový vývoj. V řemeslném vlnářství se také rozrostly kapitalistické výrobní vztahy v podobě nákladnictví a rozptýlených manufaktur. V 18. století celková tendence ve vývoji výrobních vztahů ve vlnářství šla k posilování kapitalistických výrobních poměrů.

ŽIVOTNÍ PODMÍNKY PRACOVNÍKŮ VE VLNAŘSTVÍ A V BAVLNÁŘSTVÍ

Ve výrobě vlněných a bavlněných tkanin nacházelo obživu tisíce lidí, od přadláků po manufocturní podnikatele. Jejich životní podmínky byly různé podle jejich společenského i majetkového postavení. Pokusíme se načrtnout aspoň kusý obraz života pracovníků v manufakturách a v řemeslnických dílnách. V rámci této práce nemůžeme sledovat podrobněji různorodé osudy a životní poměry oné početné skupiny vlnářských a bavlnářských pracovníků. Omezíme se jen na několik charakteristických rysů ukazujících životní úděl těchto lidí.

Věnujeme pozornost dvěma skupinám pracovníků, a to v řemeslném vlnářství a ve vlnářských a bavlnářských manufakturách.

Soukenické cechy náležely k předním městským řemeslům. Jako celek patřili soukeníci mezi zámožnější měšťany. Avšak členstvo nebylo nikdy jednotné, pokud šlo o jejich hmotné postavení. Byli tu bohatí i chudí mistři. Jejich životní podmínky byly ovšem rozdílné. Cechovní pořádky sice stanovily, kolik který mistr smí zhotovit suken a za kolik je prodat, avšak některý měl slušné příjmy ze své živnosti, jiný stěžil uhájil holou existenci.

Soukeničtí mistři si ve své režii připravovali vlnu a dávali ji příst. Zaměstnávali tovaryše, s nimiž tkali surové sukno, a mistři barvíři jim je obarvili a spolu s valkýři a postřihovači mu dali konečnou podobu. Některé tyto úkony si cechovní mistři vykonávali sami spolu s členy svých rodin. Zejména příprava vlny a její předení bylo záležitostí soukenických rodin. Předli-li vlnu cizí přadláku, musel mu mistr platit mzdu; platil také za barvení, valchování a postřihování. Cechovní pořádky pamatovaly na výši těchto poplatků, a aby nedocházelo k přeplácení např. přadláků, tovaryšů apod., byly přesně určeny jejich horní hranice. Nedodržování podléhalo trestům. Taková ustanovení o maximálních mzdách jsou např. v cechovních artikulech bílského cechu

z roku 1548.¹⁷ Také v cechovním pořádku soukeníků v Odrách z roku 1598 jsou podrobné směrnice pro mzdu a různé služby, které se vyskytovaly při výrobě suken.¹⁸ Pevné sazby mezd a jiných platů nezůstávaly pravděpodobně delší dobu neměnné. Ceny vlny, suken, barviv i životních potřeb klesaly a stoupaly, takže byl nutný pohyb v cechovních sazbách. Cechovní artikule v tomto směru byly často mrtvými normami.

Cechovní soukeník pracující ve vlastní režii musel si opatřit vlnu za pokud možno přijatelné ceny. Také ostatní jeho výrobní náklady se směly pohybovat na takové výši, aby po prodeji hotového zboží byl rozdíl mezi náklady a obdrženou sumou dostatečný k výživě rodiny a ke krytí dalších výdajů, jak je tehdejší život přinášel. Už bylo uvedeno, že nákup vlny z první ruky nebyl lehký. Obchodníci kupovali vlnu u patrimoniálních úřadů i u poddaných a také zahraniční dovoz byl zpravidla jejich doménou, takže soukeníkům nezbývalo nic jiného než nákup mnohem dražší vlny z druhé ruky.

Mezi soukeníky a obchodníky s vlnou byly neustále spory, cechy nebo jednotlivci se bránili všemi způsoby zmonopolisování obchodu s vlnou a bez přestání žádali státní orgány o ochranu. Řemeslníci pracující z vlny, tedy hlavně soukeníci, měli na městských trzích přednostní právo nákupu po dobu několika hodin. Avšak ani tato výhoda jim nebyla příliš platná. Obchodníci totiž vykupovali vlnu již při střížích nebo vzápětí po ní, takže trhy byly slabě obesílány a soukeníčí mistři neměli obvykle co kupovat. Např. ani v Jihlavě se trhy na vlnu nijak nerozvinuly, protože místní obchodníci vykupovali veškerou vlnu na panstvích v širokém okolí a neměli pražádného zájmu, aby volný prodej na trhu jim hatil jejich obchody a konkuroval jim. Výdělky soukenických mistrů se značně zmenšily, jestliže pracovali z předražené a k tomu ještě málo kvalitní vlny. Jejich situace byla v tom směru tak špatná, že, jako tomu bylo např. v Jihlavě, byla k ochraně soukeníků po dlouhých sporech s obchodnictvem stanovena taxa na ceny vlny, již byly povinny zachovávat obě strany. Zmenšil-li se odbyt, poklesly ceny suken, což mělo za následek omezení výroby; záleželo pak na každém krejcaru, který musel soukeník zaplatit navíc za vlnu. V kritických letech, jaká např. postihla jihlavské soukeníctví v první polovině 18. století, byly životní podmínky chudších mistrů neobvykle špatné. Jejich existence jako živnostníků byla tehdy neobvykle vratká. Z let 1726–1729, z doby soukenické společnosti v Jihlavě, je zachován nejeden doklad o životních podmínkách zdejších malovýrobců. Ani jeden neukazuje na dobré životní podmínky soukenických rodin. Např. v roce

¹⁷ Haase, c. d., str. 4. Autor datuje cechovní artikule rokem 1548. V opise uloženém v SAO, král. úřad 5/3, je datum o potvrzení těchto artikulí položeno do roku 1543.

¹⁸ Tamtéž, cechovní artikule mají datum Opava 8. června 1598. Tovaryš např. měl dostat za utkání širokého sukna 2 gr. 3 den., za jádrové sukno 3 gr.; za valchování širokého sukna měl si valchář vzít 6 gr. atd.

1728 podle kalkulace o výrobě suken byly výdělečné podmínky pro většinu soukeníků takové: Společnost žádala za centnýř vlny ne právě nejlepší jakosti okolo 34–35 zl. Mistr, který si koupil vlnu z jiného zdroje, musel zaplatit společnosti 2 zl. poplatku za centnýř a 15 kr. za její odvážení. Jestliže si opatřil 2 ct. vlny, stačila mu zhruba na 10 týdnů, ale potřeboval aspoň 68 zl. 40 kr. v hotovosti anebo musel požádat společnost o úvěr. Z této vlny zhotovil 5 kusů širokých suken, za něž dostal 91 zl. 15 kr., tedy 18 zl. 15 kr. za kus. Po odečtení nákladu za vlnu mu zůstalo 22 zl. 15 kr. Avšak měl ještě další výdaje, např. za předení, snování, mzdu tovaryši, nákup kartáčů apod. Výrobní výdaje na 1 kus sukna byly vyčísleny částkou 4 zl. 49 kr., za 5 kusů 24 zl. 5 kr.¹⁹ Podle této kalkulace by soukeníci na provoz svých dílen ještě dopláceli. Některé úkony počítané do výrobních nákladů si soukeníční mistři vykonávali sami spolu s rodinou, tovaryšem a učněm. Šlo zejména o přípravu vlny a předení. Celkové výdaje se tím snížily. S touto skutečností počítali také tvůrci uvedené kalkulace, kteří oceňovali práci vykonávanou členy soukenické rodiny při výrobě kusu sukna částkou okolo 4 zl., takže podle nich zůstaly mistrovi 2 zl. 12 kr. čistého zisku. Z toho měl soukeník živit po dobu 10 týdnů rodinu a platit všechny další poplatky, hlavně daně.²⁰ Rozbor výdělečných podmínek, který jsme právě uvedli, vypracovali soukeníci k podpoře svých stížností proti společnosti. Je třeba se oprávněně domnívat, že kalkulace ukazovala jejich výdělky v mnohem nepříznivějším světle, než ve skutečnosti byly. Vcelku správné budou údaje o cenách vlny a také ceny za sukno, které vyplácela společnost, budou odpovídat pravdě. Výrobní náklady na kus sukna však byly jistě mnohem menší.²¹ I kdyby si soukeníci byli vydělali o několik zlatých více, nestačil jim příjem ze živnosti. Životní podmínky jihlavských mistrů nebyly utěšené, jak zdůrazňovaly četné stížnosti vůči společnosti. Ani v dalších desetiletích se nezlepšila situace zdejších výrobců. Svědčí o tom např. zprávy ze 40. let 18. stol. Většina soukeníků pracovala z nedostatku vlastních prostředků pro nákladníky. Ti dávali mistrům jako zálohu na kus sukna určité množství vlny a při dodání hotového zboží jim doplatili rozdíl mezi cenou vlny a cenou za sukno. Obchodníci vydávali tehdy na 1 kus sukna 30 liber špatné vlny, z níž byl veliký odpad. Soukeník však dostal za hotové zboží jen 3 zl. a jeho výrobní náklady činily 2 zl. 52 kr., takže měl pouhých 8 kr. čistého příjmu.²² Také v tomto případě je nutno mít na paměti, že předení a jiné úkony, které si soukeníci vykonávali spolu s členy svých rodin ve své režii, byly zahrnuty do výrobních nákladů.

¹⁹ SAB, Gub. I-15-5. Zpráva o situaci v jihlavském soukenictví v roce 1728.

²⁰ Tamtéž.

²¹ Tamtéž. I-15-39. Jihlava 11. května 1744. Ve 40. letech byly výrobní náklady na 1 kus sukna 2 zl. 54 kr.

²² Tamtéž, zpráva o výdělečích jihlavských soukeníků v roce 1744.

V uvedené kalkulaci byla k výrobním nákladům započítána také mzda za tkaní. Většina jihlavských soukeníků však pracovala bez tovaryšů a tkala si sukna sama, takže jejich příjem byl o tuto položku větší.²³

Špatná výdělečná situace, jaká byla v Jihlavě, nebyla zvláštní výjimkou. Dosvědčují to případy z jiných měst. Např. v roce 1749 v soukenickém cechu v Místku, čítajícím 38 mistrů se 7 tovaryši a 10 učni, byl vyroben 501 kus sukna. V dílnách pracovali všichni členové soukenických rodin od dětí po starce a přece, aspoň podle kalkulace, nebyl průměrný výdělek na kusu sukna vyšší než 11 kr.²⁴ Také místečtí soukeníci si vydělávali bezpochyby o několik krejcarů více, než je uvedeno v rozboru jejich výrobních nákladů a příjmů za prodané zboží. Soukeníci, stejně jako všichni řemeslníci, sice záměrně zveličovali svou chudobu a neustále naříkali na špatné poměry, avšak podobné údaje není možno úplně bagatelisovat. Doklady o chudnutí soukeníků a o jejich potížích při nákupu vlny, prodeji suken a nízkých příjmech jsou obsahem mnohých zpráv a relací různého původu, takže i v kalkulacích, k nimž dodávaly podklady cechy, je skryto mnoho pravdy. Zcela obdobně jako v soukenickém cechu v Místku vyzněla např. kalkulace o soukenické výrobě v Přerově. V roce 1749 tam pracovalo 12 mistrů s 3 tovaryši a 2 učni. Zpracovali 35 ct. domácí vlny a vyrobili 100 kusů suken 26 loket dlouhých a 1½ lokte širokých. Roční zisk po započtení všech výrobních nákladů, tedy i prací, které vykonávali členové soukenických rodin, byl také nízký. Činil pouhých 8 zl. 20 kr. na každého mistra, tzn. že spolu s členy rodiny, kteří pomáhali při výrobě, vydělali přerovští soukeníci sotva několik zlatých.²⁵

Je zajímavé všimnout si ročního obratu některého soukenického mistra. V roce 1749 zpracoval soukeník Jiří Klenovský z Lipníka 3 ct. 36 lb. vlny. Zhotovil z ní 12 kusů suken a flanelu. Jeho výdaje byly takové:

<i>vlna</i>	117 zl. 36 kr.
<i>škrob</i>	1 zl. 12 kr.
<i>kartáče</i>	2 zl.
<i>příprava</i>	6 zl. 36 kr.
<i>předení</i>	18 zl.
<i>navíjení</i>	2 zl. 24 kr.
<i>kartáčování vlny</i>	1 zl. 12 kr.
<i>valchování</i>	6 zl.
<i>dřevo</i>	1 zl. 12 kr.

²³ SAB, Gub. T-10g. Zpráva manufakturního úřadu z 26. listopadu 1751. V roce 1751 mělo jen 6 jihlavských mistrů více než 1 tovaryše, 6 soukeníků pracovalo s 1 tovaryšem, ostatní neměli ani učně ani tovaryše.

²⁴ Tamtéž, C-12-3 a. Kalkulace výroby soukenického cechu v Místku za rok 1749.

²⁵ Tamtéž, kalkulace přerovského soukenického cechu za rok 1749.

<i>poplatek za rámy</i>	1 zl. 12 kr.
<i>motouzy</i>	36 kr.
<i>jiné</i>	24 zl.
<i>celkem</i>	182 zl.

Za svých 12 kusů suken a flanelu Klenovský utřžil 205 zl., měl tedy podle kalkulace 23 zl. příjmu.²⁶ Je možné, že členové rodiny soukeníka Klenovského předli a navíjeli, takže tím se příjem tohoto mistra o něco zvýšil.

Na základě několika uvedených dokladů a podobných případů, jichž je v pramenech několik desítek, je možno učinit závěr v tom smyslu, že soukenický mistr, pokud neměl větší majetek a pracoval sám, v nejlepším případě s tovaryšem, neměl ze svého řemesla příliš velký příjem. Jen prací všech členů rodiny při předení, snování apod. zvýšil se jeho výdělek. Ovšem příjem z běžných soukenických živností stěží stačil na krytí nejnужnějších výdajů.

Zatím jsme uváděli doklady o výdělcích soukenických mistrů z 1. poloviny 18. století. V pozdějších desetiletích se situace těchto řemeslníků nezlepšila, ba lze mít za to, že aspoň v některých obdobích, kdy poklesly ceny suken a odbyt se zúžil, výdělky soukeníků se zhoršily. Soukeničtí a cajkařští mistři chudli a čím dál tím větší počet z nich byl odkázán na libovůli obchodníků a jiných podnikatelů. Obchodníci se suknem, majíce dostatečný výběr mezi zchudlými řemeslníky, dávali jim za odvedená sukna jen ve výjimečných případech hotové peníze. Soukeníci byli nuceni čekat mnoho týdnů, až obchodník zboží prodal, aby dostali několik krejcarů mzdy. Např. obchodník Hochhäusel z Třebíče, pro něhož pracovali místní soukeníci, nedával hotové peníze ani těm mistrům, od nichž kupoval sukna, tím méně když pracovali z jeho vlny za mzdu.²⁷ V 60.—80. letech působil v Brtnici jako podnikatel v rozptýlené manufaktuře obchodník Procházka. S pomocí vrchnostenského úřadu získal funkci dodavatele suken pro vojenské sklady ve Vídni. Členové brtnického soukenického cechu, nemajíce jiného východiska, pracovali jediné pro Procházku, který jim dodával vlnu. Museli se však spokojit s vlnou podřadnou a dostávali jí tak málo, že se jim vlny často nedostávalo. Pak jim nezbyvalo nic jiného, než si vlnu přikoupit, ovšem na své náklady. Procházka dával za sukna neúměrně nízké ceny. Situace brtnických soukeníků se stala zoufalou a nakonec, když si nevěděli jiné rady jak se osvobodit z moci tvrdého vykořisťovatele, obrátili se o pomoc ke státním úřadům. Dokazovali, že Procházka přivedl většinu členů na žebrotu. Na neoprávněně zadržovaných částkách byl soukeníkům dlužen několik set zlatých. Odvolání k úřadům však

²⁶ Tamtéž, kalkulace výroby soukeníka J. Klenovského za rok 1749.

²⁷ Tamtéž. I-105-36. Protokoly stížností třebíčských soukeníků z roku 1772.

brtnickým soukeníkům nijak neprospělo. Nad Procházkou totiž držela ochrannou ruku vrchnost, která měla z jeho podnikání výhody. Odebíral např. všechnu vlnu z panství za příznivé ceny pro vrchnostenskou pokladnu.²⁸

Soukeníci, kteří byli plně v moci obchodníků, byli nuceni pracovat pro ně i za cenu sebehorších výdělečných podmínek. Nebyly výjimkou případy, že obchodník, odebíraje zboží, strhoval za nepatrnou chybičku celou třetinu, dokonce i polovinu mzdy. Např. Probstlin, obchodnice se sukem z Opavy, hledala při příjmu suken nejružnější kvalitativní vady, aby mohla zkrátit mzdy, takže řemeslníkům, odkázaným na práci pro ni, zbývalo často za mnohadenní námahu a práci celé rodiny pouhých několik krejcarů. Za tuto mzdu soukeníci živili rodinu a platili daně.²⁹ V Rakouském Slezsku byli soukeníci a cajkaři poškozováni také tím, že je obchodníci vypláceli pruskými mincemi, které měly menší kupní hodnotu.³⁰

Ve druhé polovině 18. století došlo k dalšímu a pronikavému prohloubení diferenciací v soukenických ceších, zejména poté, co bylo povoleno, aby každý řemeslník zvyšoval výrobu podle svých možností. Bohatší mistři se mnohde stali nejtvrďšími vykořisťovateli svých chudších druhů. Zvyšovali ve svých dílnách počet stavů a chudí soukeníci na nich pracovali jako tovaryši. Zámožní mistři často zneužívali i svých funkcí v ceších. Z některých dochovaných případů toho druhu uvádím vykořisťovatelskou činnost cechmistra soukenického cechu v Brtnici. Tento člověk byl ve spojení s již uvedeným obchodníkem Procházkou. S ním, za souhlasu vrchnostenského úřadu, rozdělával členům cechu vlnu a prohlížel jim odváděná sukna tak, že jeho prohlídky vzbudily pozornost státních úřadů. Poškozoval mistry při výdeji vlny, při prohlídkách vyhledával chyby, aby Procházka měl příležitost udělit pokutu. Sám měl ve své dílně řadu chudých mistrů, kteří pracovali na několika stavech.³¹ Také v jihlavském soukenickém cechu využívali bohatí mistři každé příležitosti, aby vykořisťovali chudší soukeníky. Zneužívali všech výhod, jež jim přinášely funkce v cechovním představenstvu, a pro své dílny měli vždy nejlepší vlnu a dostávali za svá sukna peníze podle nejvyšší sazby. Z moci svých funkcí jako faktori v soukenickém společenstvu a prohlížitelé suken, dokázali chudé spolumistry připravit o část jejich výdělků.³²

Jak bylo ukázáno v předchozí kapitole, zvětšil se ve druhé polovině 18. století na Moravě a ve Slezsku počet soukeníků a cajkařů a také produkce vlněných tkanin měla stoupající tendenci. Zároveň se však zvýšila poptávka po

²⁸ Tamtéž, stížnost brtnických soukeníků z 22. ledna 1772.

²⁹ HkA, fasc. 99. Stížnost opavských soukeníků z 24. června 1770.

³⁰ Tamtéž.

³¹ SAB, Míst. sign. 39 č. 2047. Protokol komise, která prošetřovala poměry v Brtnici v roce 1786.

³² Tamtéž, Gub. I-105-36. Stížnost jihlavských soukeníků z roku 1772 a 1780.

vlně a její ceny stoupaly. V 1. polovině 18. století se pohybovala cena vlny za centnýř mezi 28–35 zl.³³ Ve druhé polovině století nekoupil soukeník centnýř uherské vlny pod 40 zl. a v některých letech musel platit ještě více, až 45–50 zl.³⁴ Lepší druhy vlny, např. makedonská, byly ještě dražší. Vysoké ceny vlny neodpovídaly nijak cenám vlněných tkanin. Ty se neměnily tak rychle a spíše klesaly než stoupaly. Není divu, že téměř ve všech stížnostech soukeníků a ve zprávách o jejich životních podmínkách jsou uváděny jako jedny z hlavních příčin špatných výdělků a chudnutí těchto řemeslníků nerovnoměrné pohyby mezi cenovou hladinou surovin a hotového zboží.

S rostoucí vlnářskou produkcí se nešířil stejnoměrně odbyt vlněných tkanin. Zvláště v některých nepříznivých letech masa drobných výrobců zápasila o odbyt svého zboží. Obchodníci přestali kupovat sukna a ostatní výrobky soukeníků a cajkařů. Jejich dílny byly často mnoho měsíců pusté, protože mistři nenalezli práci dokonce ani za mzdu. Lze říci, že v tomto směru byla 2. polovina 18. století pro početnou skupinu malových výrobců málo příznivým obdobím. Důkazem je zvětšování počtu těch, kteří byli nuceni vzít zavděk práci pro obchodníky a ztratili možnost k tomu, aby vedli samostatnou živnost.

Soukeníci, cajkaři, popř. tkalci, ať už pracovali samostatně, nebo pro nákladníka či manufakturistu, hradili z výnosu svých dílen nebo ze svých mezd výrobní náklady, živili rodiny a platili rozličné daňové povinnosti. Platili daně státu, církvi a také feudálům. Pokud bydleli ve městech, byli zatíženi stejnými daněmi jako ostatní měšťané; nesli např. náklady na vydržování vojska. Jihlavští soukeníci si v roce 1772 stěžovali na vysoké daně a dále je zatěžoval poplatek za vojenské ubytování, příspěvek na válečnou daň a masný krejcar. Soukenický mistr platil od poloviny 18. století také řemeslnickou daň, odstupňovanou podle majetkových poměrů.³⁵ Chtěl-li soukeník prodat hotové zboží, předkládal je k prohlídce, a za udělení kvalitativní značky platil zase poplatek. Také města požadovala po řemeslnících, aby odváděli některé dávky. Např. jihlavští soukeníci platili městu 15 kr. z každého centnýře vlny a přispívali na úhradu městských dluhů.³⁶ Každý člen cechu vyrovnával členský příspěvek do cechovní pokladny. Např. soukeníci ve Vizovicích dávali do cechovní pokladny 5 kr. z každého kusu sukna.³⁷ Ani feudálové nevynechali jedinou příležitost, aby zatížili obyvatelstvo svých vesnic a měst

³³ Tamtéž, T-10 c.

³⁴ Tamtéž. T-10 g. Např. zpráva manufakturního úřadu o cenách vlny na Moravě v 50. letech 18. stol.

³⁵ Tamtéž. Řemeslnická daň placená soukeníky se pohybovala od 1–2 zl. ročně. Srovn. také I-105-35. Protokol komise o situaci v jihlavském soukenictví z 23. března 1772.

³⁶ Tamtéž. I-15-39.

³⁷ HkA, fasc. 98/2. Vídeň, 29. března 1782.

různými břemeny. Vlnářství jim v tom skýtalo výhodné pole působnosti. Na Moravě a ve Slezsku byla obvyklá povinnost, aby poddaní předli v robotě vrchnostenský len nebo odváděli přadláckou činži. Avšak jen ve výjimečných případech se setkáváme s robotním předením vlny. Pokud feudál žádal po svých poddaných, aby předli jeho vlnu, bylo to tam, kde vlnářství mělo charakter venkovské výroby. Např. na panství vsetínském dávala vrchnost sprádat vlnu poddaným v robotě.³⁸ Feudálové prodávali vesměs vlnu, nikoliv vlněnou přízi, kdežto při prodeji lnu tomu bylo zcela jinak. Pro každého bylo vždy výhodnější, jestliže prodal lněnou přízi, nikoliv len, takže hlavně z toho důvodu se robotní předení stalo všeobecnou feudální povinností. Na východní Moravě se na vesnicích zhotovovalo hrubé sukno a poddaní soukeníci je tkali z vrchnostenské příze. Zhotovovali hrubá sukna rovněž jako svou feudální povinnost.³⁹ Vrchnosti užívaly takto získané tkaniny pro potřeby svých hospodářství. Např. na panství vsetínském dostávali hrubá sukna jako deputát vrchnostenští pastýři a čeledínové a šily se z nich pokrývky pro koně. Jen někdy se hrubá sukna prodávala.⁴⁰ Zdá se, že kromě panství na východní Moravě nikde jinde neměli soukeníci povinnost, aby tkali pro vrchnost v robotě. Feudálové však žádali, aby jim soukeníci platili tzv. řemeslnickou činži nebo ochranný peníz. Výše této činže byla různá. Např. novojičínské soukeníci platili vrchnosti z kusu sukna 3 kr. jako tzv. „ochranný peníz“ a 1½ kr. za udělení kvalitativní značky pro své výrobky.⁴¹ V jiných městech se pohybovala řemeslnická činže ve výši od 1 zl. do 3 zl.⁴² Vrchnosti nutily nezřídka soukeníky, kteří bydleli v poddanských městech, aby odebírali veškerou vlnu z jejich ovčích stád, ovšem za vyšší ceny, než by mistři dostali na trzích. Tato forma feudálního vykořisťování byla patrně značně rozšířená a působila řemeslníkům mnoho škod. Např. v roce 1657 byl uzavřen dlouholetý spor mezi soukeníky v Bílovci a vrchností o odběr vrchnostenské vlny. Napříště museli soukeníčtí mistři kupovat od vrchnosti nejen všechnu získanou vlnu z vrchnostenských stád, ale i vlnu, kterou patrimoniální úřad koupil odjinud. Za kámen vlny mistři platili 6 tol. 22 gr. 2 hl. Nesměli kupovat vlnu v žádném případě ve své režii.⁴³ Bílovecká vrchnost tím dosáhla plného monopolu nad surovinovou základnou cechovních výrobců. V 18. století byly podobné monopoly postupně odstraňovány. Je však možné, že feudálové místy ještě vyvíjeli nátlak na soukeníky a cajkaře a nutili je, aby nakupovali

³⁸ SAH, patrim. Vsetín. Účty za 30–40 let 18. století.

³⁹ Tamtéž. Např. v roce 1733 zpracovali poddaní na panství vsetínském 781 liber vlny a soukeníci zhotovili 130 sáhů valašského sukna.

⁴⁰ Tamtéž.

⁴¹ J. B e c k, *Geschichte der Stadt Neutitschein*, Nový Jičín 1854, str. 266.

⁴² SAB, Gub. M-41; SAO, Urb. komise.

⁴³ B i e r m a n n, *Gesch. d. Herz. Troppau u. Jägerndorf*, Těšín 1874, str. 598.

jejich vlnu. Zcela obdobná byla situace v obchodě se lněnou přízí. V 18. století mnohé vrchnosti porušovaly vědomě nařízení státních úřadů a nutily dále své poddané, aby jim prodávali svou lněnou přízi, a nedovolily jim její volný prodej. Odpor feudálů vůči volnému prodeji vlny lze doložit mnoha případy. Ve Vizovicích byl zřízen trh na vlnu, ale brzy zanikl, protože vrchnost si sama činila nárok na obchod. Vybudovala si tam sklad vlny s celoročním prodejem, a tak plně ovládla obchod s vlnou a znemožnila rozmach volného prodeje této důležité suroviny.⁴⁴ Feudálové často stavěli ve své režii barvírny, valchy a někdy i soukenické rámy. Soukeníci, chtějící užívat těchto zařízení, odváděli vrchnostem různé poplatky. Např. ve Vizovicích požadovala vrchnost za vyvalchování 1 kusu sukna 1 gr.⁴⁵ Někteří feudálové v kraji jihlavském vybírali za povolení užívat vrchnostenských valch 6–7 kr. za každý kus sukna.⁴⁶ V roce 1760 bylo na Moravě 42 valch v držení feudálů. Soukeníci platili vrchnostem buď od kusu zpracovaného sukna, nebo si pronajímali valchy na určitou dobu a platili vrchnostenským úřadům nájemné.⁴⁷ Také z pronájmu barvírny plynuly feudálům slušné zisky. Cechovní řemeslníci byli povinni užívat jediné vrchnostenských zařízení, ač mnohdy by bývalo pro ně výhodnější, kdyby dávali své výrobky na jinou valchu nebo barvírnu. Feudálové nepovolovali cechům rádi výstavbu vlastních valch a barvírny, neboť tím se zbavovali znamenitého zdroje příjmů. Např. z valchy v Novém Jičíně měla vrchnost v polovině 18. století okolo 300 zl. ročně, v Moravské Třebové 200–270 zl. atd.⁴⁸ Soukenický cech v Bílsku měl v letech 1766–69 v nájmu 4 vrchnostenské valchy a platil za ně 1400 zl. ročně.⁴⁹ Některé vrchnosti nutily cechovní mistry, aby jim platili rozličné jiné poplatky, např. ochranný peníz. Tato praxe se vyskytovala ještě na sklonku 18. století, v době, kdy většina podobných feudálních činží byla již odstraněna státními příkazy. Např. soukeníci z Přerova platili od roku 1559 z každého kusu sukna 7 kr. Ještě v roce 1791 se vrchnost resolutně dožadovala placení, takže soukenický cech si stěžoval ve Vídni.⁵⁰

Soukeníci a cajkaři z poddanských měst a také ti, kteří bydleli na vesnicích, byli zpravidla osvobozeni od robot. Např. ve Vizovicích nerobotovali ani se neúčastnili honů soukeničtí mistři a jejich tovaryši.⁵¹ Pokud soukeník měl pozemky, platil z nich zpravidla poplatky a robotní povinnost měl změ-

⁴⁴ J. Č i ž m á ř, *Dějiny a paměti města Vizovic*, Brno 1933, str. 157n.

⁴⁵ Tamtéž, str. 157n.

⁴⁶ SAB, Gub. T-10 g. Zpráva manufakturního úřadu z 26. března 1752.

⁴⁷ Ch y l í k, c. d., str. 110.

⁴⁸ Tamtéž.

⁴⁹ H a a s e, c. d., str. 67.

⁵⁰ HkA, fasc. 98/2. Stížnost přerovského soukenického cechu z roku 1791.

⁵¹ Č i ž m á ř, c. d., str. 157n.

něnu v peněžní činži. Feudálové měli větší zájem, aby řemeslníci pracovali ve svých dílnách, a nezatěžovali je robotami. Raději jim ukládali různé poplatky.

Zatížení drobných výrobců ve vlnářství ze strany státu, feudálů, závazky k městům, cechům, popř. také k církvi bylo nemalým břemenem pro živnostníka, který stěží sehnal několik krejcarů na živobytí, měl dluhy za vlnu a jehož vykořisťoval obchodník při nákupu vlny i prodeji suken. Bohužel nedostatek pramenů nám nedovolí, abychom vyčíslili průměrná břemena ležící na soukenících a cajkařích. Časté stížnosti však dokazují, že daně a další poplatky odčerpávaly nemalou část z výtěžků ze soukenických a cajkařských dílen a vážně porušovaly hospodářskou stabilitu výrobců a snižovaly jejich životní úroveň.

Životní podmínky soukeníků a cajkařů v 18. století byly nevalné. Pauperisaci podléhaly celé skupiny těchto řemeslníků. Ve srovnání s postavením pláteníků nežili však soukeníci a cajkaři v průměru tak bídne jako oni. V horských plátenických oblastech, např. na severní Moravě, byl stálým hostem hlad. Ani rodiny soukenické nežily v přepychu a v dobách neúrody strádaly nedostatkem. Jen práce všech členů rodiny poskytovala naději na jakous takous obživu. Pracovníci ve vlnářství však přece měli aspoň reálně lepší příležitost k výdělku. Část z nich byla vlastníky domků, popř. jiného movitého a nemovitého majetku. Vykořisťování feudálními vrchnostmi, jemuž byla vystavena velká většina pláteníků pocházejících z venkovské chudiny, nepostihovala zdaleka tak tvrdě soukenické mistry. Soukenické cechy sice podléhaly vnitřnímu rozkladu a jejich pravomoc byla vážně omezována státem. Přece si však uchovaly mnohem větší význam než cechy plátenické. Skýtaly členstvu aspoň částečnou ochranu před obchodníky, popř. jinými podnikateli, zatím co pláteníci byli vydáni úplně na pospas sběračům příze, obchodníkům s přízí a plátnem a feudálům. V plátenictví mělo vykořisťování kapitalistické spolu s feudálním nejhrubší formy. Ve vlnářství existovalo rovněž kapitalistické vykořisťování a také feudální břemena doléhala na soukeníky. Přece však vykořisťovatelský tlak nedosáhl té síly jako v plátenictví. Vlnářství bylo výrobou zcela jiného charakteru. Pracovali v něm zpravidla městští řemeslníci, kteří byli kvalifikovanými pracovníky a zhotovovali zboží cenově mnohem dražší, než byly běžné lněné tkaniny. Vlnářství bylo pro většinu drobných výrobců jediným zdrojem výživy. Bylo jejich celoročním řemeslem, kdežto při výrobě lněných tkanin pracovalo mnoho tkalců pouze v zimě, kdežto v létě obdělávali pole buď svá, nebo i cizí jako nádeníci. Rozdílnými podmínkami v obou textilních odvětvích si lze vysvětlit poměrně výhodnější postavení soukeníků a cajkařů nad výrobci lněných tkanin.

Početnou skupinu pracovníků v řemeslnických dílnách tvořili tovaryši.

Cechovní pořádky určovaly, za jakých okolností smějí tovaryši dosáhnout mistrovství. Až do roku 1765 se tovaryš, který nebyl synem cechovního mistra nebo neměl peníze, aby zaplatil vysoké poplatky, připravil mistrovský kus a dal cechovním funkcionářům dary, stal mistrem jen s velikými obtížemi a často až po dlouhé době. Teprve v posledních desetiletích 18. století měli tovaryši ulehčen přístup mezi mistry a směli si zařídit dílnu. Mnoho tovaryšů, příslušníků soukenických rodin, pracovalo společně se svým otcem a pochopitelně nedostávali mzdu. Cizí tovaryši byli placeni podle sazeb platných v tom kterém cechu. Byli však živlem s velkou fluktuací; příliš nepomáhala různá ustanovení, jež zaváděla pravidla pro změnu zaměstnání.⁵² Pracovní doba tovaryšů byla velmi dlouhá. Podle ustanovení z roku 1775 začínala v 5 hodin ráno a s přestávkami na jídlo trvala do 8 hodin večer v létě a do 9 hodin v zimě.⁵³ Tovaryši směli pracovat také ve vlnářských manufakturách a cechy jim v tom nesměly bránit. Ve 2. polovině 18. století značná část zaměstnanců v manufakturních dílnách byla složena z těchto lidí. Ve větších ceších byli tovaryši organisováni obdobně jako mistři ve zvláštních tovaryšských sdruženích. Hlavním úkolem těchto organisací byla starost o tovaryše, kteří upadli do bídy ať už nemocí, či jiným způsobem, a také o tovaryše vandrovní. Tovaryšská sdružení měla charakter povýtce charitativní.⁵⁴ Životní podmínky tovaryšů byly různé. Záleželo především na zaměstnavateli, mistrovi, jak nakládal se svými zaměstnanci. Zdá se, že v manufakturách se tovaryšům vedlo lépe. O tom svědčí skutečnost, že houfně odcházeli, např. z Nového Jičina do brněnské soukenické manufaktury, po případě do manufaktur jiných. Novojičínské soukeničtí mistři dávali svým tovaryšům úkolovou mzdu. Od kusu lepšího sukna, na němž tovaryš pracoval 5–5½ dne, dostal 1 zl. Kromě tkaní musel vykonávat ještě jiné práce, zejména při přípravě vlny. Ty byly honorovány zvlášť. Dobrý pracovník si vydělal za týden celkem 1 zl. 6 kr. Měl-li však soukenický mistr zakázku na výrobu lacinějších suken, tu tovaryšova týdenní mzda nepřekročila 45 kr. Jídlo, které mistr tovaryšovi dával, se oceňovalo v postní dny na 8 kr., v ostatní na 7 kr. Mistr byl povinen, jsa vázán cechovními předpisy, dávat svému tovaryši na oběd a večeři 1 libru masa a za 2 kr. předkrmu v podobě chleba.⁵⁵ Tovaryši v Novém Jičíně si však vydělávali mnohem méně, než bylo uvedeno, protože mistři neměli dostatek práce. Často předli vlnu za několik krejcarů. Mistři jim dávali horší stravu,

⁵² HkA, fasc. 98/1. Artikule pro soukenické tovaryše na Moravě z roku 1775. Výpovědní lhůta byla 14denní. Mistr směl tovaryše propustit v 8denní lhůtě.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ Haase, c. d., str. 87. Tovaryšské bratrstvo bylo např. v Bilsku.

⁵⁵ SAB, Kom. kons. 1763-T13. Zpráva komerčního inspektora přerovského kraje z roku 1769.

než stanovily předpisy, a tovaryši měli den co den různé polévky a kousek chleba. Proto není divu, že ve 2. polovině 18. století mnozí, hlavně svobodní, hledali lepší výdělečné podmínky ve vlnářských manufakturách.

Mezi nejlépe situované pracovníky v řemeslném vlnářství náleželi postřihovači, valchaři a barvíři. V dílnách, které byly jejich majetkem nebo které měli v nájmu, tito odborníci zpracovávali většinu surových suken a cajků zhotovovaných výrobcí ze širokého okolí. K nejzámožnějším řemeslníkům se řadili postřihovači. Ještě v 18. století si úzkostlivě chránili numerus clausus i v nejsilnějších vlnářských střediscích, jako byl např. Nový Jičín. Ačkoliv novojičínští soukeníci produkovali několik tisíc kusů sukna ročně, počet postřihovačů nebyl větší než 12, ač by jich bylo třeba více ke zvládnutí všech požadavků se strany soukeníků. Postřihovači, barvíři a valchaři se rovněž účastnili vlnářského podnikání jako nákladníci nebo manufaktursté. Prameny přinášejí mnoho případů, kdy někteří z těchto řemeslníků získali ze své živnosti pozoruhodný majetek a věnovali se průmyslovému podnikání. Jmenuji např. postřihovače Jana Böhma z Klobouk, jehož majetek byl oceněn v roce 1785 na 7000 zl. Získal právo obchodovat se sukny. Zadával vlnu ke zpracování za mzdu několika desítkám soukenických mistrů. Soukeníci byli Böhmem ekonomicky ovládnuti, což dosvědčuje jejich značná zadluženost. Kloboucký postřihovač a manufakturstá měl u 60 soukeníků pohledávky ve výši více než 1200 zl.⁵⁶

Mezi soukeníky na jedné straně a barvíři, valchaři a postřihovači na straně druhé docházelo často ke sporům o poplatky za barvení, postřihování a valchování. Spory se vlekly obyčejně nekonečně dlouho, protože do nich zasahovaly vrchnosti, jež byly zpravidla zainteresovány ve správě barvíren a valch, popř. měly jiný zájem na sporech protivných skupin. V Jihlavě, kde soukenický cech vlastnil valchy a barvírny, určoval sám výši poplatku za jednotlivé úkony, pokud ovšem svá zařízení nedal do nájmu. Postřihovače, barvíře a valchaře je možno co do majetnosti zařadit mezi elitu vlnářských řemeslníků. Jejich životní podmínky byly stejně dobré jako u skupinky bohatých soukenických mistrů nebo vedoucích odborníků ve vlnářských manufakturách.

U drobných výrobců, soukenických a cajkařských mistrů, i v manufakturách byli zaměstnání početní přadláci a další pomocní pracovníci. Jejich sociálního postavení si všimneme v souvislosti se zaměstnanci manufaktur.

V manufakturách pracovalo několik skupin zaměstnanců. Kádr pracovníků tvořili lidé s kvalifikací, ať už to byli odborníci na tkaní, nebo barvíři, apretoři, valchaři aj. V početných manufakturách, v moravskoslezském prostředí povětšinou, byli mezi odbornými pracovními silami cizinci, získaní často s vy-

⁵⁶ Tamtéž, Gub. T-10 b. Přípis moravsko-slezského gubernia z 25. července 1785.

datnou pomocí státu. Řídili některé výrobní postupy a zaučovali domácí lidi. Nizozemští, francouzští, slezští, saští a jiní odborníci přicházeli do zdejších manufaktur, když jim byly poskytnuty dobré výdělečné podmínky a zajištěny další výhody, např. ubytování, náhrada cestovních výloh, pense v případě nemoci a stáří atd. Pokud se nám dochovaly zprávy o životních podmínkách této zaměstnanecké skupiny, ukazuje se, že byly mnohem lepší než podmínky ostatních pracovníků v manufakturách a také většiny samostatných soukenických a cajkařských mistrů. Odborných pracovníků byl nedostatek a majitelé manufaktur si je mohli udržet jen poskytnutím slušných mezd a jiných výhod. V uničovské cajkařské manufaktuře dostával její verk mistr Bachin ročně 300 zl. Také druhý vedoucí mistr jménem Erbstutte měl stejný plat, zatím co barvíř pobíral ročně ještě více, celých 400 zl. Odborníci měli mnohem vyšší mzdu než úředníci z uničovské manufakturní správy. Účetní měl ročně pouhých 180 zl., písaři po 60–90 zl. a titulární ředitel 120 zl.⁵⁷ Také v brněnských vlnářských manufakturách byli cizí odborníci výtečně honorováni, a to za příspěví státní pokladny. Např. v roce 1767 dostávali vedoucí pracovníci první brněnské soukenické manufaktury ročně 150–200 zl. ročního platu. Valchář měl denně dokonce 1 zl.⁵⁸

V počátečních fázích každé manufaktury, pokud ještě neměla vhodných zaměstnanců, byly výdělečné podmínky příznivé i pro další pracovníky, nejen vedoucí odborníky. Např. do manufaktury na výrobu plyšu v Brně přišlo několik šumperských trypařů. Ačkoliv pro ně nebyl ještě dostatek práce, dostávali týdně 1 zl. mzdy. Měli zdarma byt a manufaktura se zavázala, že jim bude poskytovat práci za výhodných podmínek po dobu 3 let. Trypaři si v Brně vydělali mnohem více než titíž řemeslníci v dílnách v Šumperku.⁵⁹ Poměrně vysoké mzdy byly také v Reichelově manufaktuře v Olomouci, v níž byli zaměstnání výlučně domácí lidé. Soukeník tam měl za utkáni 1 kusu sukna mzdu až 6 zl., postřihovač od kusu rovněž 6 zl. Verk mistr měl roční plat 208 zl.⁶⁰ Protože Reichel si chtěl udržet pracovníky, byl nucen dávat jim vyšší mzdy než místní soukeníci, kteří lákali zaměstnance z manufaktury slibováním výhodných výdělků, chtějíce tak Reichelovo podnikání oslabit a zničit. Úředníci moravského manufakturního úřadu pověřeni prozkoumáním stavu Reichelovy manufaktury poukazovali na vysoké mzdy, jež prý byly v některých případech o polovinu vyšší než kdekoliv

⁵⁷ SAB, Kom. kons. 1765-M. Soupis zaměstnanců uničovské manufaktury z roku 1769. B. Sindelář, *O západoevropských odbornících v některých textilních manufakturách na Moravě koncem 18. století*, ČMM, roč. 77.

⁵⁸ Tamtéž, 1763-Z13. Zpráva Kernhoferova z 25. ledna 1764.

⁵⁹ Tamtéž, 1764-P23. Zpráva ředitelství plyšařské manufaktury ze 7. ledna 1767.

⁶⁰ SAB, Gub. T-10 c. Zpráva o situaci v Reichelově manufaktuře z roku 1752.

jinde. Např. za utkáni kusu sukna byla obvyklá mzda 4' zl., kdežto v olomoucké manufaktuře se platilo 6 zl. Mzdy činily největší položku ze všech výdajů.⁶¹ Nemůžeme bohužel sledovat, jak by se mzdy v této manufaktuře vyvíjely poté, až by se výroba byla rozšířila a byl zabezpečen dostatek pracovních sil všeho druhu. Reichelova manufaktura zanikla, aniž překonala první počáteční období. Příklady z jiných manufaktur však ukazují, že mzdové podmínky se horšily, když podnikatel měl po ruce dostatek pracovních sil. Dokonce cizí odborníci, kteří mívali nejlepší výdělků, udrželi si je jen do doby, dokud byli nenahraditelnými pracovními silami a manufaktura byla na nich plně závislá. Jakmile toto období minulo, tu i tito dříve preferovaní zaměstnanci byli nuceni pracovat za podstatně nižší mzdy a ztráceli jednu výhodu za druhou. Byli také propouštěni a nahrazováni lacinějšími pracovníky.

V roce 1767 byl v první brněnské soukenické manufaktuře již nadbytek pracovníků, protože její provoz byl značně omezen. Všichni zaměstnanci pracovali jen několik dnů v měsíci a jejich mzdy rapidně poklesly. Také cizí odborníci, kteří přišli před léty z Kladrub, vydělali si jen nepatrné částky, z nichž se nemohli uživit. Např. 4 postřihovači poslali komerčnímu konsesu žádost, v níž prosili naléhavě o pomoc, protože trpěli i se svými rodinami velikou bídou.⁶² Také v roce 1771 dávala tato manufaktura všem kategoriím zaměstnanců nízké mzdy. Ani ty nebyly zajištěny, protože manufaktura neměla dostatečný odbyt a omezila výrobu na minimum. Propouštěla dokonce přední cizí odborníky. Dva z nich, nizozemští soukeníci, se ocitli v cizí zemi bez prostředků a bez zaměstnání a k tomu oba byli ženatí a měli početné rodiny. Prosili státní úřady o poskytnutí peněz, aby se mohli vrátit do své rodné země.⁶³

Cizí odborníci v manufakturách měli slušné životní podmínky aspoň pokud, pokud byli nepostradatelní. Nesmělo je však postihnout neštěstí, zejména nemoc. Také ztráta pracovní schopnosti s příchodem stáří přinášela těmto dobře honorovaným pracovníkům nakonec jen bídu. Z moravských manufaktur máme dostatek podobných případů. Např. nizozemský soukeník L. Stocky, zaměstnaný v první brněnské soukenické manufaktuře, vážně onemocněl a ztratil řeč i sluch. Léčil se několik měsíců u Milosrdných bratří, ale pak upadl do hrozné bídy a nezbývalo mu nic jiného než žebrota. Jeho spolupracovníci v manufaktuře vybrali mezi sebou několik zlatých, aby jej zachránili před smrtí hladem. Protože se Stocky pomalu zotavoval a byla naděje na uzdravení, manufakturní správa, nechťejíc ztratit zkušeného pra-

⁶¹ Tamtéž. Celkové výdaje Reichelovy manufaktury za rok 1752 činily 18 392 zl. Z toho na mzdy připadalo 12 573 zl.

⁶² SAB, Kom. kons. 1763-T13. Žádost je datována v únoru 1763.

⁶³ Tamtéž, žádost dvou nizozemských soukeníků je datována 26. června 1771.

covníka, navrhla komerčnímu konsesu, aby mu poskytl podporu. Po svém uzdravení měl za to Stocky vyučít zdarma 2—3 učně.⁶⁴ Uvedený případ je charakteristickou ukázkou poměrů v manufakturách i v pozdějších továrnách v období kapitalismu. Pracovník měl pro podnikatele cenu jen potud, pokud byla zachována jeho pracovní schopnost a pokud podnikateli přinášela jeho pracovní síla zisk. Ztratil-li manufakturní dělník v důsledku nemoci, stáří apod. pracovní schopnost, zaměstnavatel o něj pozbyl jakýkoli zájem. Takto postižený člověk byl odkázán na lidskou dobročinnost. Mezi manufakturním dělnictvem, denně ohroženým nebezpečím, že se stane obětí hladu, jsme již svědky solidarity. Stocky byl zachráněn jen díky pomoci, kterou mu poskytli jeho druhové v nejhorších dnech rekonvalescence.

V mnohem horších podmínkách než odborní zaměstnanci žili průměrní zaměstnanci manufaktur, ať už šlo o soukenické a cajkařské tovaryše nebo o pracovníky v barvířských a valchařských dílnách, zaměstnance v dílnách, v nichž se připravovala vlna, přadláky apod. Ve většině manufaktur byly stanoveny mzdy na různé pracovní výkony podle přesně vypracovaných sazebníků. Výše mezd záležela na celkové situaci v manufaktuře. Byl-li k dispozici dostatek pracovních sil, nebo manufaktura musela omezit výrobu, byly mzdy nízké, často hluboko pod životním minimem. V městech, kde bylo více manufaktur, docházelo k přetahování zaměstnanců nabízením vyšších mezd. Zvláště brněnští manufaktursté si takto konkurovali, ač státní úřady zakazovaly lákání pracovníků lepšími mzdami. Např. mezi brněnskými manufaktursty byly několikrát domluveny mzdy pro všechny kategorie zaměstnanců. Majitelé manufaktur se zavazovali, že budou tyto úmluvy respektovat, ale ve skutečnosti docházelo k jejich neustálému porušování.⁶⁵

S rozmachem vlnářských, popř. bavlnářských manufaktur přibývalo schopných pracovníků. Dělna práce byla mnohem speciálnější než u malovýroby, takže v manufakturách vykonávali velkou část úkonů pracovníci, kteří se jim naučili v nepříliš dlouhé době. Značný počet zaměstnanců tvořily ženy a děti. Nadbytek těchto pracovních sil dovoľoval manufakturním podnikatelům, aby upravovali mzdy, aby je stlačovali. Např. v přadláctví, kde většinu pracovníků tvořily ženy a děti, byly mzdy obvykle ubohé. Máme dochovány zprávy z uničovské manufaktury o stálém tlaku na přadlácké mzdy. V roce 1768 se správa této manufaktury rozhodla pronikavě snížit výdělky všech přadláků, protože prý byly příliš vysoké.⁶⁶ Výsledkem tohoto a dalších snížení mezd, k nimž došlo v příštích letech, byla bída mezi

⁶⁴ Tamtéž, zpráva komerčního konsesu z 5. února 1767.

⁶⁵ Tamtéž. Srovn. např. úmluvu mezi brněnskou soukenickou a plyšařskou manufakturou z 12. ledna 1768.

⁶⁶ Tamtéž. 1765-M1. Protokol o zlepšení v uničovské manufaktuře z 2. května 1768.

řádů. Ani nejzručnější a nejpilnější řádlák si nevydělal denně více než 5 kr.⁶⁷ Manufakturní podnikatelé se však nespokojovali jen prostým snižováním mezd. Krátili výděly svých zaměstnanců systémem různých pokut. Uničovští řádláci nedostali nikdy celou mzdu. Při přejímání práce byla jim za každou maličkost v kvalitě udělena pokuta. Při přijímání do práce dávala uničovská manufaktura řádlákům kolovrat, za který požadovala 1 zl. Z každé výplaty jim byly strženy 2 kr., a i když byl tento dluh již uhrazen, byla jejich mzda zkracována o 1 kr., prý za užívání kolovratu, jenž však již byl majetkem řádláků.⁶⁸ Pokutami byly zkracovány mzdy všech zaměstnanců. V uničovské manufaktuře převzali systém pokut podle zkušeností získaných manufakturou v Linci. Stupnice o výši pokut, popř. o jiných trestech za provinění zaměstnanců byla vyvěšena na viditelném místě v dílnách, aby se s ní mohli všichni seznámit.⁶⁹

Kapitalistické vykořisťování v manufakturách dosáhlo často hrubých forem. Nešlo jen o libovolné snižování mezd a o jejich krácení pokutami za malicherné chybičky a jiné příčiny; je třeba si všimnout i jiných okolností, které spolupůsobily na výdělečné možnosti manufakturních zaměstnanců. Pracovníci bez rozdílu věku a pohlaví byli od rána do pozdního večera v krajně nehygienickém prostředí tmavých, studených a vlhkých dílen, pod dozorem ne příliš přívětivých mistrů. Tělesné tresty byly na denním pořádku. Dozorci bili nejen děti popř. ženy, ale dokonce i dospělé tovaryše.⁷⁰ Pracovní doba v moravskoslezských manufakturách byla dlouhá, což bylo obvyklým zjevem pro všechny tehdejší manufaktury. Např. v první brněnské soukenické manufaktuře se začínalo pracovat v 5 hodin a končilo se v 8 hodin večer. Zaměstnanci však měli půlhodinovou přestávku na snídani a svačinu a hodinovou na oběd.⁷¹ V některých manufakturách byla pracovní doba ještě delší. Řádláci, soukeníci a cajkaři, kteří pracovali doma, museli sedět u kolovratů nebo za stavy od časného rána hluboko do noci, aby si vydělali několik krejcarů. U nich byla pracovní doba neomezená a mnohem delší než u těch, kdož pracovali v manufakturách.

Vykořisťování manufakturních zaměstnanců dosáhlo nejvyššího stupně a jejich životní podmínky byly nejhorší, když přišla doba neúrody, ceny potravin stoupaly nebo poklesl odbyt tkanin. Manufaktursté, mající plné sklady, propouštěli některé pracovníky a zbylým dávali nejhorší dílo za snížené mzdy.

Závěrem možno říci, že postavení manufakturního dělnictva se horšilo s rozvojem manufakturní výroby. Dostatek pracovních sil dovozoval podni-

⁶⁷ Tamtéž, zpráva olomouckého krajského hejtmána z 8. června 1774.

⁶⁸ Tamtéž, zpráva olomouckého krajského hejtmána z 10. června 1774.

⁶⁹ Tamtéž, zpráva o poradě v uničovské manufaktuře ze 17. ledna 1769.

⁷⁰ SAB, Gub. G-22. Stížnost tovaryšů tulešické manufaktury z roku 1781.

⁷¹ SAB, Kom. kons. 1763-T13. Zpráva Kernhoferova z 25. ledna 1764.

katelům, aby si vybírali zaměstnance a nabízeli jim stále horší výdělečné podmínky.

Mnozí manufakturní dělníci bydleli v místnostech, které jim byly přiděleny manufakturními správami. Spali často i v dílnách, v nichž ve dne pracovali. Např. sirotci, kteří byli přiděleni prvé brněnské soukenické manufaktuře, byli ubytováni v dílnách. Ve dne v nich předli a na noc si tam připravili lůžka na přespaní. Bytové podmínky rodin manufakturních dělníků byly povážlivé. V malých a zpravidla nehygienických místnostech žily početné rodiny dělníků v neuvěřitelně stísněných poměrech, takže se touto otázkou zabývaly státní úřady v obavě před epidemiemi. Podnikatelé poskytovali někdy svým pracovníkům světlo a otop pro dílny, většinou si však osvětlení platili dělníci sami nebo pracovali ve studených dílnách, protože majitelé manufaktur se o otop nepostarali.⁷² Jestliže manufakturní dělníci bydleli v místnostech, které jim přidělil podnikatel, platili si otop a osvětlení sami.⁷³ V Brně se na konci 18. století objevily dělnické kolonie. Na předměstích postavili někteří manufakturiisté pro své zaměstnance společné domky. Pozdější obytné čtvrti na periférii Brna, plné malých nehygienických bytů, v nichž žilo i několik rodin, mají kořeny již na konci 18. století.⁷⁴

Manufakturní dělníci nepřijímali trpně svůj úděl a nepodrobovali se mlčky vykořisťovatelské vášni majitelů manufaktur. Ve vlnářských a bavlnářských manufakturách, které dosáhly nejvyšších organizačních forem, byly vhodnější podmínky k odporu proti vykořisťování než v manufakturách rozptýlených. Společná práce v dílnách, společná bída vyvolávaly pocit solidarity a soudržnosti. Již koncem 18. století činily tyto vlastnosti z manufakturního dělnictva určitou společenskou sílu, nebezpečnou jak tehdejšímu společenskému pořádku, tak kapitalistickým vykořisťovatelům. Nejběžnější formou ochrany před přílišným vykořisťovatelským tlakem byl odchod z jedné manufaktury do druhé. Jestliže se některému pracovníkovi naskytla příležitost, odcházel tam, kde mu nabídl vyšší mzdu. Přadláci v uničovské manufaktuře, nemohouce se uživit za nízké mzdy, dávali přednost předení lnu pro překupníky a obchodníky s přízí. Nedostatek přadláků byl zanedlouho tak citelný, že správa uničovské manufaktury byla nucena mzdy upravit, aby tak zabránila útěku dalších pracovních sil.⁷⁵ Odchod nespokojených zaměstnanců narušoval plány podnikatelů, zvláště bylo-li období konjunktury a manufaktury měly dostatek objednávek. Každý kolovrat, každý stav byl vzácný. Protože podnikatelé neměli chuti udržovat si nespokojené pracovníky

⁷² SAB, Míst. sign. 39 č. 2100. Stížnost zaměstnanců Köffillerovy manufaktury z 26. dubna 1786.

⁷³ SAB, Kom. kons. 1763-T13. Zpráva Kernhoferova z 25. ledna 1764.

⁷⁴ SAB, Míst. sign. 39/3 č. 2110.

⁷⁵ Tamtéž. 1765-M1. Zpráva olomouckého krajského hejtmána z 10. července 1774.

zvysšováním mezd, činili těm, kteří hodlali odejít, potíže, odvolávajíce se na smlouvy. Mezi manufakturou a nově příchozími zaměstnanci aspoň některých kategorií se zpravidla uzavírala dohoda, v níž byla stanovena výpovědní lhůta závazná pro obě strany. V roce 1794 žádali brněnští manufakturní podnikatelé státní úřady, aby vydaly nařízení, jimiž by byl ztížen odchod manufakturních dělníků. V přípise moravskoslezskému guberniu psali, že jsou nejvýše potřebné přísnější zákony, aby byl udržen pořádek hlavně v místech, která jsou dělnictvem přeplněna. Dále žádali, aby byl vydán příkaz, podle něhož každý pracovník, který by chtěl opustit manufakturu, byl povinen oznámit svůj úmysl 14 dnů předem a zároveň dokončit rozdělané dílo. Dělník odcházející do jiného zaměstnání byl by povinen vyžádat si vysvědčení na odchodnou. Bez vysvědčení by nebyl přijat jiným zaměstnavatelem. Brněnští manufaktursté konečně požadovali, aby státní úřady sjednaly novou dohodu, v níž by se všichni podnikatelé zavazovali, že si nebudou přetahovat pracovníky poskytováním vyšších mezd.⁷⁶ Hrabě Haugwitz, majitel manufaktury v Náměšti nad Oslavou, položil státním orgánům požadavek, aby každý dělník, který by odešel bez svolení zaměstnavatele, byl vrácen, ať by se zdržoval kdekoliv. Jestliže by šlo o poddaného, měla jej jeho vrchnost pokutovat a potrestat tělesnými tresty.⁷⁷ Stát vyslyšel volání manufakturních podnikatelů. Podle císařského nařízení měli manufaktursté uzavírat s dělníky smlouvy a jejich dodržování bylo platné pro obě strany. Dělník byl povinen zachovávat výpovědní lhůtu (14 dnů) a před odchodem musel mít dokončeny všechny rozdělané kusy. Všichni, kdož přicházeli do nového zaměstnání, museli se vykazovat vysvědčením na odchodnou z dřívějšího místa.⁷⁸

Rakouské vládní kruhy byly na sklonku 18. století poděšeny růstem manufakturního dělnictva, zvláště v okolí velkých měst. Právem se obávaly, že dělnictvo se radikalizuje a stane se vážným nebezpečím pro existující společenské zřízení, zejména vlivem právě probíhající francouzské buržoasní revoluce. Proto státní hospodářská politika podlehla onomu strachu. Ukazuje se to ve snaze, aby se manufaktury příliš nerozšiřovaly v okolí hlavních měst. Sítil také dohled nad manufakturním dělnictvem.⁷⁹ Vládnoucí kruhy i podnikatelé nemohli nevidět nebezpečí hrozící jim z nově vznikající vrstvy manufakturních pracovníků, koncentrující se v některých městech, např. ve Vídni, Brně aj. Odpor těchto lidí proti vykořisťování se totiž neprojevoval jen odchodem ze zaměstnání z jedné manufaktury a hledáním lepší pracovní příležitosti v manufaktuře druhé. Již na sklonku 18. století jsme svědky

⁷⁶ SAB, Míst. sign. 39 č. 2044. Brno 1. října 1794.

⁷⁷ Tamtéž, přípis hr. Jindřicha Haugwitze ze 16. března 1798.

⁷⁸ Tamtéž, Vídeň 6. srpna 1799.

⁷⁹ S l o k a r, c. d., str. 15n.

propukávajících nespokojeností v masách manufakturních dělníků.

V prvé brněnské soukenické manufaktuře se zhoršovaly pracovní a hlavně mzdové poměry, když se její majitel Köffiller snažil co nejvíce snížit výrobní náklady. Odnímal zaměstnancům jejich dřívější výhody, např. volné ubytování, snižoval mzdy, a jakmile manufaktura neměla dostatek objednávek, mnozí zaměstnanci byli propuštěni nebo delší dobu, i několik měsíců, nepracovali. Nespokojenost Köffillerových zaměstnanců dostoupila vrcholu v roce 1778, kdy došlo mezi nimi k pozdvižení. Nevíme, jak události probíhaly. Je jen známo, že zasáhly státní úřady, které odsoudily dva vedoucí účastníky do vězení a k trestu bití.⁸⁰ Prameny neuvádějí, jaké výsledky přinesly nepokoje v Köffillerově manufaktuře. Zdá se však, že její majitel ustoupil v některých směrech a zmírnil svůj vykořisťovatelský postup. Důkazem toho byl např. slib, který dal Köffiller svým zaměstnancům, že jim nebude strhávat ze mzdy náklady za světlo a otop po celý rok, ale pouze v zimě, a to jen do doby, dokud se manufaktura nevzpamatuje z přechodných obtíží.⁸¹ Avšak situace dělníků v této manufaktuře byla již za 8 let tak špatná, že měli všechny důvody k další nespokojenosti. V dubnu 1786 se soukeníci z Köffillerovy manufaktury obrátili ke guberniu s žádostí o pomoc. Zaměstnavatel jim znovu snížil mzdy a k tomu ještě požadoval, aby si platili ze svých prostředků otop a osvětlení po celý rok. Ve své prosbě uváděli, že dostávají špatnou přízi, z níž zhotovují kvalitní sukno jen s vypětím všech sil. Ztrácejí však příliš mnoho času, a tak je jejich výdělek, již beztoho nízký, naprosto nedostatečný. Köffiller dokonce nařídil, aby si soukeníci platili sami navíječe příze, což znamenalo nové snížení mezd. Za utkáni loktu sukna si vydělali pouhých 3–5 kr. Na úhradu světla a otopu chtěla manufakturní správa strhávat 30 kr. z každého kusu. Nejradikálnějšími odpůrci Köffillerových „novot“ byli soukeníctí tovaryši. Nejdrive žádali o pomoc krajský úřad. Když tam nepořídili, hledali spolu s ostatními pracovníky z tkalcovských dílen zastání u gubernia. Zatím Köffiller rozkázal verkmistrovi, aby oznámil tovaryšům, že ten, kdo zhotoví vadné zboží, musí nahradit škodu. Při vícetím opakování měl být takový člověk propuštěn. Tovaryšům byly přísně zakázány modré pondělky. Během pracovní doby nesměli opouštět svá pracoviště. Jakmile verkmistr seznámil s tímto opatřením pracovníky v dílnách, tovaryši, až na několik, zastavili práci a odešli z manufakturní budovy.⁸² Příštího dne si dal Köffiller zavolat z každé dílny po dvou tovaryších a chtěl po nich, aby vysvětlili svůj předčasný odchod

⁸⁰ Z *dějín dělnického hnutí na Brněnsku*, str. 10. B. Šindelář, *Stávka dělníků v Köffillerově manufaktuře v Brně na jaře 1786*, Vlast. věstník, 1958.

⁸¹ SAB, Míst. sign. 39 č. 2110. Protokol brněnského krajského hejtmána z 28. dubna 1786.

⁸² Tamtéž, protokol o událostech v Köffillerově manufaktuře z roku 1786.

z pracoviště. Ale tu tovaryši začali křičet, jeden přes druhého dokazovali různé křivdy, které museli snášet. V dílnách se strhla bouře odporu, tovaryši znovu opustili stavy a vyšli do brněnských ulic. Köffiller se svými úředníky nic nepořídil a požádal o pomoc gubernium a policejního ředitele. Policejní ředitel ihned přišel do manufaktury a nařídil, aby všichni tovaryši se vrátili, dokončili rozdělané kusy suken a pak, nebudou-li jim vyhovovat mzdové podmínky, přerušili s manufakturou zaměstnanecký poměr.⁸³ Deset ze stávkujících se skutečně navrátilo, ale ostatní odmítli nastoupit práci.⁸⁴ S přispěním brněnského krajského hejtmána byly po několika dnech domluveny podmínky, jimiž se měl řídit Köffiller i jeho zaměstnanci. Köffiller přistoupil na to, že bude srážet za otop a světlo v letních měsících 15 kr. z kusu sukna místo původních 30 kr. V zimě však zaměstnanci měli platit 30 kr.⁸⁵ S touto úmluvou souhlasilo jen 15 soukenických tovaryšů. Ti počali znovu pracovat. Ostatní, jejichž počet neznáme, se již do manufaktury nevrátili. Státní úřady se však chystaly k potrestání stávkujících, kteří prý svévolným pochodem městskými ulicemi a opuštěním pracoviště porušili veřejný pořádek. Mělo se jim dostat trestu také za to, že způsobili manufaktuře škodu tím, že se vzdálili z dílen. Bohužel není známo, jaké byly tresty a kolik lidí postihly.⁸⁶ *Uvedený případ je důkazem nemalé aktivity manufakturních dělníků, zejména soukenických tovaryšů, kteří i v přístích desetiletích tvořili nejradikálnější skupinu formující se dělnické třídy. Stávka v Köffillerově podniku zároveň dokumentuje společenský význam manufaktury. Z nich vycházely první záblesky hnutí manufakturního dělnictva.*

Pracovníci v manufakturách se dovedli opřít nejen vykořisťování, ale nacházeli způsoby, jak se bránit vůči hrubému jednání mistrů, faktorů apod. Dokladem toho je událost v tulešické manufaktuře v roce 1781. Tamní faktor se choval k zaměstnancům neobyčejně hrubě. Sprostě jim nadával a bil dělníky holí a pohlavkoval je. Po jednom z takových výstupů tovaryši přerušili práci a poslali stížnost guberniu, protože vrchnost, jíž manufaktura patřila, se jich nezastala. Gubernium se kupodivu přiklonilo na stranu tovaryšů. Nařídilo vrchnostenskému úřadu, aby faktora se vši přísností napomenul. Faktor byl nucen za účasti vrchnostenského úředníka veřejně se tovaryšům omluvit.⁸⁷ Postoj gubernia se dá vysvětlit tím, že příčinou pobouření v manufaktuře byl pouhý faktor, nikoliv majitel, tj. vrchnost, ač ta trpěla faktorovi jeho hrubé jednání. Jistě by se situace vyvinula jinak, kdyby tulešičtí tovaryši byli vystoupili proti vrchnosti.

⁸³ Tamtéž. B. Šindelář, c. d.

⁸⁴ Meister, c. d., str. 76.

⁸⁵ SAB, Míst. sign. 39 č. 2110. Protokol krajského hejtmána z roku 1786.

⁸⁶ Meister, c. d., str. 76.

⁸⁷ SAB, Gub. G-22. Protokol o stížnosti tulešických tovaryšů z roku 1781.

Hnutí manufakturního dělnictva ve vlnářství (o bavlnářství nemáme zpráv) bylo živější od počátku 19. století, kdy také kapitalistické vykořisťování do-
léhalo na dělnictvo rok od roku citelněji. Zvláště v období přechodu od
manufaktur k továrnám, v letech průmyslové revoluce, projevila se v řadách
dělnictva v textilních výrobních odvětvích zvýšená aktivita.

Zavádění strojů do manufaktur ohrozilo některé kategorie pracov-
níků. Stroje umožnily podnikateli, aby zaměstnával méně lidí, kteří nemuseli
mít téměř žádnou kvalifikaci, tedy i děti a ženy, a to za podstatně nižší
mzdy, než byl nucen poskytovat kvalifikovaným zaměstnancům. Z mnoha
zemí je znám odpor dělnictva proti zavádění strojů. Také v moravskoslezském
prostředí byly obdobné projevy. Brněnský manufaktura J. Offermann,
jemuž bylo uděleno privilegium na výrobu postřihovacího stroje, dodal již
v roce 1802 několik z nich do zdejších manufaktur. Ty propustily většinu
přebytečných postřihovačů.⁸⁸ V Offermannově manufaktuře zůstali z původ-
ních 44 postřiháčů jen 4, kteří s pomocí postřihovacích strojů stačili úplně
na přípravu zhotoveného sukna. Celkový počet postřihovačů v brněnských
manufakturách byl asi 650, a ti všichni se cítili ohroženi novým strojem.
Není divu, že se snažili, aby postřihovací stroj se dále nešířil. Nejdříve žádali
o ochranu státní úřady.⁸⁹ Prosili, aby Offermannovi bylo zakázáno zhotovo-
vat podobné stroje, které se prý hodily jen do zemí, kde byl nedostatek pra-
covních sil. Na Moravě však byli postřihovači velmi početně zastoupeni a ke
všemu ještě trval zákaz o jejich emigraci. Životní podmínky postřihovačů
v brněnských manufakturách byly na počátku 19. století těžké. Za dvanácti-
hodinovou práci si vydělali okolo 24 kr. Nový stroj však hrozil, že je zbaví,
jak zdůrazňovali postřihovači ve své žádosti, poslední výživy a vyžene je
i s rodinami na ulici jako žebráky.⁹⁰ Offermann však měl pro svůj stroj
plnou podporu státních úřadů, takže prosby manufakturních postřihovačů
byly odmrštěny.⁹¹ Postřihovači se však nevzdali, a když nepomohly prosby,
volili radikálnější formy obrany. Zastrášili brněnské a okolní brusiče tak, že ti
odmítli po více než půl roku brousit nože pro postřihovací stroje.⁹² V roce
1819 postřihovači v Brně rozbili zlepšený postřihovací stroj. Je to jedna
z prvních zpráv o ničení strojů v našich zemích. Tato akce skončila roz-
sáhlým zatýkáním a uvězněním mnoha účastníků.

Prvá hnutí manufakturních dělníků byla živelná. Obra-

⁸⁸ SAB, Mist. sign. 39 č. 2060. Zpráva o stížnosti brněnských postřihovačů, Brno
23. března 1803.

⁸⁹ Tamtéž. B. Šindelař, *K nejstarším pokusům se stroji v brněnských textilních ma-
nufakturách na přelomu 18. a 19. století*, ČMM, 1957.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Tamtéž, Vídeň 25. července 1803.

⁹² *Z dějin dělnického hnutí na Brněnsku*, str. 12.

cela se proti nejhrubším formám vykořisťování. Dělník vrcholného manu-
fakturního stadia viděl ve stroji svého úhlavního nepřítele. Avšak i tato
živelná hnutí měla nemalý společenský dosah při po-
zvolném formování dělnické třídy.